

Grzegorz Ożdżyński

Czasowniki percepcji wzrokowej w mówionym tekście sportowego komentarza telewizyjnego

1. Pojęcie percepcji wzrokowej

Percepcja definiowana jest w *Słowniku wyrazów obcych* nie dość precyzyjnie jako: 'postrzeganie, postrzeżenie', 'uświadomienie sobie przedmiotu (zjawiska) spostrzeganego', 'zaobserwowanie' (łac. *perceptio* = 'ujmowanie') SWO, 654; por. w znaczeniu psychologicznym: *percepcja* 'złożony proces poznawczy polegający na odzwierciedleniu przez człowieka przedmiotów i zjawisk i procesów, zachodzących wskutek działania określonych bodźców na narządy zmysłowe'; 'postrzeżenie' (SJPSz II: 634).

W znaczeniu ogólnym *percepcja* oznacza takie procesy, które nadają spójność i jedność informacji sensorycznej i obejmuje całe następstwo zdarzeń, od wystąpienia bodźca fizycznego aż do jego fenomenologicznego doświadczenia. Składają się nań elementy fizyczne, fizjologiczne, nerwowe, sensoryczne, poznawcze i afektywne. Wśród czynników wyznaczających to, co jest postrzegane wymienia się takie parametry, jak:

a) *uwaga*, która jest wybiórcza w taki sposób, że skupienie jej na jednym bodźcu hamuje lub tłumi przetwarzanie innych bodźców;

b) *stałość* – świat spostrzegany ma tendencję do pozostawania takim samym mimo istotnych różnic w sensorycznej informacji wejściowej;

c) *motywacja* – stan motywacyjny danej osoby ma wpływ na to, co jest postrzegane;

d) *organizacja* – percepcja nie jest prostym zestawieniem elementów sensorycznych, z istoty swej tworzy spójne całości (*gestalty* doświadczeniowe);

e) *nastawienie* – postawa poznawcza i/lub emocjonalna przyjmowana wobec występujących bodźców silnie oddziałuje na to, co będzie postrzegane;

f) *uczenie się* – chodzi o to, w jakim stopniu percepcja jest wrodzona, a w jakim nabyta przez doświadczenie oraz – jaki może być wpływ uczenia się na modyfikację postrzegania (SP, 697–698).

Istotę percepcji (w ujęciu wrażeniowym) stanowi bezpośrednio ujmowanie danych zmysłowych związanych z przedmiotami materialnymi. Ujmowanie bezpośrednio zachodzi wtedy, gdy rzeczywiście ujmujemy jakąś barwę, wielkość czy kształt przedmiotu, gdy faktycznie uczestniczymy w akcie (czy procesie) percepcji. Gdy odwrócimy oczy, to już bezpośrednio ich nie ujmujemy, nie widzimy przedmiotu czy barwy, które widzieliśmy. Możemy być ich świadomi, chociaż nie ujmujemy ich bezpośrednio. Mamy wtedy do czynienia z ujmowaniem pośrednim, który to sposób można nazwać myśleniem, wyobrażaniem sobie lub przypominaniem (Kozielecki 1993).

W ujęciu konceptualnym – opisać percepcję – to tyle, co zasygnalizować informację (przypuszczalną informację), którą akt percepcji komunikuje. Aby uznać percepcję za informacyjną, trzeba przyjąć, że jest zamierzona i przedstawiona w postaci pojęć, tzn., że człowiek postrzegając X ma świadomość atrybutów X-a (Isenberg 1958).

Na gruncie filmoznawstwa przyjmuje się założenie, że obrazy nie odznaczają się konceptualnością znaczeń właściwą słowom: nie są pojmowane, lecz rozpoznawane wprost. Dopiero wtórnie mogą być wyposażone w znaczenia wykraczające poza wartość rozpoznania bezpośredniego (Miller, Johnson-Laird 1976).

Podstawową funkcją kodu obrazowego jest *identyfikacja*, natomiast kodu werbalnego – *konceptualizacja* (nazywanie), rozumiane jako poświadczanie indeksowanie – w sensie szerszym (referencjalnym) – odniesienia do rzeczywistości pozajęzykowej i w znaczeniu węższym (deiktycznym) – ukazywania i odsyłania do poszczególnych składników informacji wizualnej (Weinrich 1966; Padučeva 1992).

Obrazy *ewokują* (przywołują na myśl) i „prowokują” (pobudzają) jedynie do wskazania tego, co oznaczają (przedstawiają), mówienie zaś (dyskurs) ściśle łączy się z narracją, „opowiadaniem” o tym, co ruchome znaki (obrazy) oznaczają i wyrażają (Bally 1909; van Dijk 1985).

W związku z użyciem kodu językowego – ruchomy obraz jako zespół rysów konkretnych (właśnie percepcyjnych) ustawicznie kontaktuje z pojęciem. Tkwiące w obrazie znaczenia mogą być w sposób reaktywny (spontaniczny) lub refleksyjny (asocjacyjny), zamierzony, wcześniej przygotowany, mniej lub więcej problematyzujący, przekodowane z użyciem znaków językowych. Telewizor, w odróżnieniu od radiosłuchacza ma możliwość weryfikacji i oceny trafności oraz stopnia aluzyjności (i sproblematyzowania) owego przekodowania, np. w „pejzażu” akcji, we fragmentach reaktywnych (rejestrujących) unaoczniającej wypowiedzi, bądź w „pejzażu” świadomości (przypominania sobie) w sekwencjach refleksyjnych i retrospektywnych komentarza telewizyjnego (por. Bruner 1986; Astington 1990).

W poszukiwaniu istotnych wyznaczników stopnia złożoności konceptualizacji słownych i tekstowych (narracyjnych) można odwołać się do modelu gramatyki komunikacyjnej (porozumiewania się), który, jak wiadomo, zawiera co najmniej trzy poziomy realizacyjne wypowiedzi mówionej:

- a) poziom wyprowadzania peryfraz i faktualizacji wypowiedzi, czyli przyjmowania m.in. parametrów miejsca, czasu i aspektu;
- b) poziom gramatyk interakcyjnych, m.in. operatory rematyczno-tematyczne (aktualnego rozczłonkowania), operatory funkcji pragmatycznych wypowiedzi: modalne, aksjologiczne oraz wyrażania intencji użytkowników wypowiedzi – behavioralne (illokucyjne);
- c) poziom organizacji dyskursu, m.in. dialogizacji, kondensacji, wyprowadzania anafory, katafory i in. (Awdziejew 1991: 9–38).

2. Uwarunkowania sytuacyjne wypowiedzi unaoczniającej

Termin *komentarz* pojawia się w *Encyklopedii wiedzy o prasie* w dwu znaczeniach – szerszym, genologicznym i węższym, ściśle tekstowym:

1) gatunek dziennikarski prezentowany w prasie, radiu i telewizji, który odznacza się m.in. dążeniem do zwięzłości, mocno podkreślaną aktualizacją, wyraźnie sprecyzowanym zakresem tematycznym i w zasadzie jednoaspektowością analiz; wypowiedzi należące do tego gatunku interpretują i oceniają aktualne wydarzenia i fakty, wyjaśniają ich tło oraz przyczyny, z wyraźnym zamiarem opiniotwórczym;

2) fragment wypowiedzi dziennikarskiej, zwykle wiadomości lub sprawozdania, wyrażający stosunek autora do relacjonowanych faktów lub wyjaśniający ich tło i związki między nimi (EWP, 1976: 120).

Mimo trudności w rozgraniczeniu fragmentów (taktów, segmentów, sekwencji) z jednej strony reaktywnych i ściśle rejestrujących, z drugiej – oceniająco-wartościujących i refleksyjnych (problematyzujących) – uzasadnione wydaje się potoczne zastosowanie terminu *komentarz telewizyjny*, który wstępnie określimy jako monolog komentująco-sprawozdawczy lub sprawozdawczo-komentujący, ściśle związany z kontekstem ekranowym przekazu telewizyjnego (J. Ożdżyński 1979: 52).

Wyraźne osadzenie komentarza telewizyjnego w tle pragmatycznym konkretnego, aktualnego zdarzenia sportowego, przy założeniu, że zainteresowany widz zna podstawowe realia i zasady gry (widowiska), ogranicza dystans sytuacyjny informacji przekazywanych z pomocą środków masowego komunikowania. W przypadku przekazu telewizyjnego wspólny dla nadawcy i odbiorcy substrat informacyjny jest bogatszy o dane dostarczone z pomocą kanału wizualnego. Zasób informacji poszerzają możliwości techniczne TV: zbliżenia, powtórzenia w zwolnionym tempie ciekawych akcji (*replay*), możliwość odtwarzania całego spotkania lub jego fragmentów (skrót) z taśmy magnetowidowej (retransmisje); cięcia montażowe w czasie retransmisji, możliwości związane z zastosowaniem zróżnicowanych ujęć i planów, na przykład planów koncentrujących uwagę na piłce (akcji), „rzut oka” (kamery) na widownię, bądź też planów (odległych) zmierzających do uchwycenia całości widowiska na stadionie czy korcie i in. (Wajdowicz 1972; Boroński, Trepka 1966).

W odniesieniu do transmisji telewizyjnej poszczególne sekwencje wypowiedzi komentarza odzwierciedlają swoisty mechanizm „wyzwania i odpowiedzi”: kształtują się w wyniku zestawienia bodźca wizualnego (zadania do rozwiązania w sytuacji problemowej) – i „odpowiedzi” (reakcji werbalnej) w postaci różnorodnych form konceptualizacji słownych lub/i tekstowych, w stosunku do informacji wizualnej, jaką niesie obraz. Ścisłe powiązanie z kontekstem ekranowym sprawia, że poszczególne *takty* (termin B.F. Skinnera), segmenty i sekwencje wypowiedzi sprawozdawczej (rejestrującej fakty i zdarzenia) oraz komentującej (oceniającej, objaśniającej) traktować można jako swoiste repliki powstałe w wyniku ustawicznego kontaktowania słowa i obrazu (narracji werbalnej i obrazowej, narzuconej przez rytm samego widowiska sportowego). Strukturę wypowiedzi telewizyjnej przedstawić można jako wewnątrznie spójną, a zarazem złożoną, dynamiczną strukturę audiowizualną, w której składniki informacji wizualnej (obrazowej) i ściśle językowej wzajemnie się warunkują i uzupełniają (G. Ożdżyński 1996: 112; Antas 1981: 40).

Reporterskie sprawozdanie współtworzące strukturę komentarza telewizyjnego odznacza się aktualnością, autentyzmem, akcyjnością oraz osobistym (często emocjonalnym) stosunkiem reportera (komentatora) do przedmiotu sprawozdania i oceny. Ze względu na powiązania komentarza TV z konkretem ekranowym warto zwrócić uwagę na tę jego odmianę, którą określa się mianem *głosy*, swoistego sprostowania „na marginesie” informacji, jaką niesie obraz TV. Chodzi o zwięzłą wypowiedź o charakterze interpretacyjno-oceniającym, pozostającą w bezpośrednim związku z informacją o faktach i zdarzeniach, które pojawiają się w warstwie wizualnej przekazu TV.

Do najważniejszych środków umacniających wrażenie autentyzmu reporterskiej wypowiedzi komentatora TV należą: uściślający i stwarzający możliwość weryfikacji sposób komunikowania nazw, danych liczbowych, terminów specjalnych (profesjonalizmów) i innych informacji oraz (co istotne) podkreślanie naoczności reporterskiej obserwacji (EWP), co wyraża się w tzw. wypowiedzeniach metaobrazowych, informujących o warunkach percepcji, mówiących o zawartości informacyjnej obrazu TV w funkcji ostensywnej – odsyłania do poszczególnych składników informacji wizualnej (Antas 1981: 40).

3. Komentarz sportowy w obrębie dyskursu telewizyjnego

Ruchome obrazy w telewizji ograniczają się jedynie do wyrażania tego, co oznaczają (przedstawiają), mówienie zaś osadzone w tle wypowiedzi TV (*dyskurs*) ściśle łączy się z narracją, „opowiadaniem” o tym, co oznaczają. Przyjmujemy, że tekst narracyjny – podobnie jak każdy inny rodzaj tekstu – jest semantyczną jednostką języka w użyciu: realizuje się w wypowiedzianych zdaniach (wypowiedziach), traktowanych jako przekazy informacji w złożonej sytuacji komunikowania masowego. Owe wypowiedzi, funkcjonujące w określonym tle pragmatycznym, konstru-

owane są w ramach większych całości (np. relacji czy transmisji) o określonej strukturze, właśnie w ramach *dyskursu* (Halliday, Hasan 1976).

Dyskurs – to wszelka wypowiedź, która zakłada mówiącego i słuchacza oraz, u pierwszego – intencje wywarcia w jakiś sposób wpływu na drugiego, albo – w której ktoś zwraca się do kogoś, wypowiadając się jako mówiący i organizując to, co mówi w kategoriach osoby, czasu, aspektu, modalności, illokucji oraz innych kategorii gramatyki komunikacyjnej (Awdiejew 1991: 9–38).

Jest to także w takim ujęciu wypowiedź tego, kto relacjonuje i komentuje fakty i wydarzenia jako świadek, jako uczestnik, kto wiąże to, co mówi z teraźniejszością mówienia (Lalewicz 1975: 56–58).

Tekst jako jednostka semantyczna języka realizuje się w wypowiedziach dyskursu, uznawanego za jednostkę pragmatyczną języka.

Struktura dyskursu jest strukturą nadrzędną wobec struktury informacyjnej wypowiedzianych zdań. Wypowiedzi składające się na dyskurs są nie tylko aktualizacjami poszczególnych wypowiedzi, ale (co istotne) stanowią swoiste konfiguracje aktów mowy realizujących różnorakie moce illokucyjne, na przykład *informuję, oceniam, komentuję, wyjaśniam, zwracam uwagę* ('steruję uwagę Państwa') i inne. (van Dijk (red.), 2001).

Strukturę wypowiedzenia w telewizji bezpośredniej przedstawić można jako wewnątrznie złożoną strukturę audiowizualną, a problem relacji obraz – słowo można przenieść z płaszczyzny gatunkowych podziałów programów telewizyjnych na płaszczyznę ustalania konkretnych typów relacji tekstowych w obrębie dyskursu telewizyjnego (Cockiewicz 1988).

Proponujemy analizę tekstu narracyjnego konstruowanego i współkonstruowanego przez komentatorów TV w procesie dyskursu w dwóch płaszczyznach:

a) *tekstowej* (semantycznej), czyli treści przedstawionych w dyskursie (odniesienie do kodów i subkodów widowiska sportowego, w tym czasowniki koncentracji uwagi i percepcji wzrokowej);

b) *dyskursywnej* (pragmatycznej), przy założeniu, że w odrębnościach gatunkowych komentarza decyduje swoista konfiguracja aktów mowy, realizowanych w swoistym układzie form deiktycznych, w kontakcie *oratorskim*, rozgrywającym się w układzie złożonym z mówiącego komentatora i audytorium (grupowego, masowego), a więc dostarczającym odniesień dla kategorii JA reporterskiego – WY kolektywnego (= PAŃSTWO) oraz pochodnych w postaci MY inkluzywnego włączającego WAS (telewidzów) w obręb wspólnych (MOICH i WASZYCH = NASZYCH) przemyśleń, rozważań i obserwacji (Lalewicz 1983: 270).

Uzycie MY inkluzywnego, włączającego telewidzów w obręb wspólnych rozważań i obserwacji jest podstawą charakterystycznego chwytu retorycznego, który służy do nadania temu co JA (reporter – komentator) mówię – i co jest artykulacją (uzewnętrznieniem) MOJEGO zdania – sensu NASZEGO zdania, a przez to zasugerowania WAM niejako byście je WY (= PAŃSTWO 'telewidzowie') odebrali jako WASZE (Lalewicz 1983: 278).

4. Akty sterowania uwagą telewidza

Telewidzowie nie doświadczają świata (widowiska TV) jako „bombardowania” pojedynczymi bodźcami. Integrują oni swoje wrażenia w model świata poprzez wysoce wykształcony akt uwagi (Miller, Johnson-Laird 1976: 29).

Słowniki języka polskiego definiują akt *uwagi*, jako ‘koncentrację świadomości na jakimś przedmiocie, fakcie lub przeżyciu psychicznym’, w znaczeniu psychologicznym: *uwaga dowolna* ‘uwaga kierowana celowym, aktywnym zamiarem’; *uwaga mimowolna* ‘uwaga wywołana właściwościami samego obiektu, który ją przyciąga’, fraz. *zwracać uwagę na coś*; a) zauważać, dostrzegać coś, liczyć się z czymś’; b) przywiązywać do czegoś wagę, kłaść nacisk na coś; nie bagatelizować czegoś’ (SJPSz III: 636); *zwrócić uwagę na kogoś, coś* ‘dostrzec, zauważyć kogoś, coś’, ‘zainteresować się kimś, czymś’, ‘zająć się kimś, czymś’ (SJPSz III: 1076).

Sam termin *uwaga* (*attention*) odnosi się do selektywnych aspektów spostrzegania. Uwaga polega na tym, że organizm w dowolnej chwili koncentruje się na pewnych cechach otoczenia przy jednoczesnym (względny) wykluczaniu innych jego aspektów. Uwaga może mieć charakter świadomy, co przejawia się w aktywnym wybieraniu pewnych bodźców spośród wszystkich, z jakimi się w danym momencie stykają nasze zmysły. Na ogół jednak nie jesteśmy w pełni świadomi czynników sprawiających, że spostrzegamy jedynie małą część w całości docierających do nas bodźców (SP, 803).

Zakres uwagi – w znaczeniu specjalistycznym oznacza – albo a) liczbę przedmiotów lub odrębnych elementów bodźca, które mogą być spostrzeżone w trakcie krótkiej ekspozycji, albo też: b) okres, przez jaki dana osoba [komentator] potrafi zwracać uwagę na jeden rodzaj napływających informacji (danych) bodźców.

W wersji zaktualizowanej (skonkretyzowanej) w wypowiedzi komentatora w telewizji wypowiedzenie *zwracam uwagę państwa* traktować można jako kluczowy dla wypowiedzi unaoczniającej w telewizji akt sterujący uwagą telewidza (Austinowskie *exercitywa*, por. Pisarkowa 1976): ‘sterując z pomocą słów uwagę telewidza pobudzam (dopinguję) do uważnego oglądania tego, co uważam za istotne’.

Profesjonalny komentarz ma za zadanie pomóc w istotny sposób w segmentacji informacji wizualnej na to co, jest ważne, tzn. *warte uwagi* (zauważenia): „X jest ważne [dla komentatora] : X jest czymś, z czym wiążą się fakty, wydarzenia lub stany rzeczy stanowiące według nadawcy jakieś wartości pozytywne i/lub negatywne; nadawca uważa z tego względu x za *warte uwagi*” (Puzynina 1992: 102).

W kontekście aksjologicznym (dziennikarskiego wartościowania) zainteresują nas wypowiedzenia zawierające orzeczenie modalne (ze składnikiem ewaluacji) *warto zwrócić uwagę*, które rozpatrywać można w kręgu wartości uchwytnej praktycznie, np.: *...warto zwrócić uwagę troszeczkę na strój Amerykanina [Couriera], który [odbiega od typowego stroju tenisowego] ...wielu porównuje do y... takiego stylu baseballowego... [IIB].*

Wypowiedzenie performatywne *zwracam uwagę państwa*, w oficjalnej sytuacji komunikowania traktować można jako kluczowe (prototypowe) dla określenia konwencji gatunkowej komentarza unaoczniającego w telewizji.

Poszczególne formy fleksyjne (warianty leksykalno-semantyczne) tego wyrażenia adresatywnego traktować można jako istotne wyróżniki profilowania tego pojęcia (KONCENTRACJA UWAGI), istotne dla określenia tego gatunku wypowiedzi telewizyjnej (J. Ożdżyński 1994; Bartmiński, Tokarski red. 1998).

W analizowanych tekstach sportowego komentarza telewizyjnego pojawiły się m.in. następujące frazy:

– *zwracam uwagę (państwa)*, jako adresatywny w oficjalnej sytuacji komunikowania (NSS, 465), w reporterskiej formie 1. osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego, jako akt akcentujący czynną rolę komentatora w refleksji i ocenie przedstawianych akcji i zdarzeń:

...zwracam uwagę [państwa] na dwa bardzo skuteczne y... serwisy Moniki Seles... widać [można wnioskować], że ona bardzo dużo pracowała nad swoim podaniem... [16 D];

– *proszę zwrócić uwagę*, w formie trybu życzącego (polecenia, prośby, zachęty do koncentracji uwagi):

...wybiega z progu... proszę zwrócić uwagę na yy... jak bardzo aktywnie w końcowej fazie lotu pracuje Japończyk... i kończy ten skok prawidłowym lądowaniem w wypadzie... [4A], por. też: [IIIa], [5A], [10 A], [VIb] i in.); por. eksplikację J. Apresjana (1980: 144): A prosi, żeby X zrobił Y ≡ 'A pobudza X-a do zrobienia Y, sądząc, że X może zrobić Y, i nie sądząc, że X musi zrobić Y'; konkretyzacje tekstowe:

– *chciałbym zwrócić uwagę państwa*, w wariantcie pobudzania i łagodzenia prośby przez użycie trybu przypuszczającego (*chciałbym* 'mam chęć'):

...chciałbym zwrócić państwa uwagę na ten znaczek, który Steffi Graf ma na swym pra... prawym ramieniu, yy... swojej koszulki... ta kokardka czerwona na żółtym tle... to jest symbol przynależności, czy też związku tenisistki niemieckiej z funduszem Artura Ashe'a... [2cD], także [10 D]; por. eksplikację: A pobudza X-a do zrobienia Y ≡ A informuje X-a o swojej chęci, żeby X zrobił Y i A próbuje spowodować (kuzować), żeby X zrobił Y (Apresjan 1980: 144);

– *pragnę zwrócić uwagę*, w wariantcie modalizowanym wolitywnie i emocjonalnie (*pragnę* = 'czuję, że chcę'):

...a na to uderzenie p... pragnę zwrócić państwa uwagę... [wyjaśniam:] otóż Steffi Graf na ogół gra bekhendem szlajsonym¹... tutaj zdecydowała się na bek-

¹ *szlajsony* (:szlajsonować), *szlajs (ślajs)* żarg. 'uderzenie, przy którym przy odpowiednim ruchu przegubu ręki piłka otrzymuje dodatkową tzw. wsteczną rotację i poślizgowy odskok od kortu, por. ang. *slice* [ślajs] 'jw.' niem. *Slice* [wym. ślajs];

hend topspinowy, ida... z idealnym wręcz skutkiem... [w powtórce:] proszę popatrzyć... opuszczona ręka i topspinowy bekhend²... [2bD];

– *zwracałem uwagę (państwa)*, w formie 1. osoby czasu przeszłego, w segmencie asocjacyjnym (skojarzeniowym), w „pejzażu” świadomości (Bruner 1986) przypominania sobie, odwoływania się do tego, co już powiedziałem:

...ja zwracałem uwagę, że... no, jednak ogromne możliwości Graf tkwią w jej rezerwach atletycznych... [1dD]; por. też: ...zwracałem uwagę państwa... [CW, 108, 110, 131];

– *państwo, być może zwrócili uwagę*, w wariantcie modalizowanym epistemicznie (niepewności sądu) w formie czasu przeszłego, dygresji – objaśnienia informacji ekranowej w TV (odwołującego się do szczegółu zauważonego, ale niezinterpretowanego, wymagającego objaśnienia):

...państwo być może [‘przypuszczalnie’] zwrócili uwagę na te czerwone kokardki, jakie tenisiści mają w jasnym kółku zawiązane... [wyjaśnia:] ...to są takie nalepki nie mające nic wspólnego z reklamą... to jest znak solidarności z fundacją Artura Ashe’a [15 B];

– *nie wiem, czy państwo zwrócili uwagę (nie wiem ‘nie jestem pewien’):*

...nie wiem, czy państwo zwrócili uwagę na reakcję Johna McEnroe’a... jak on, yy... czując niejako zagranie swojego partnera, yy... zrobił dwa kroki w kierunku siatki... [11], por. też: [CW, 107];

– *jak zauważyliśmy ‘zwróciliśmy uwagę na coś’, ‘patrząc, uświadomiliśmy sobie’, ‘dostrzegliśmy’ (SJPSz III 971); z zastosowaniem formy MY inkluzywnego: ...jak zauważyliśmy... [w powtórce:] ...skok nieco spóźniony... [por. jak widzicie państwo, na oznaczenie stanu percepcji, czynności percepcyjnej niedokonanej]... [3A].*

Frazy adresatywne *zwracam uwagę państwa* (w oficjalnej sytuacji komunikowania) oraz *proszę zwrócić uwagę*, akcentujące osobisty stosunek komentatora można traktować jako kluczowe dla wypowiedzi unaoczniającej w sytuacji percepcyjnej komentatora, który ogląda widowisko sportowe na żywo i ma przed sobą monitor kontrolny, na którym ukazuje się to, co obserwują widzowie. Informacja o tym, co przed kamerą TV (w rzeczywistości przedzdzęciowej) spleta się tu z informacją o uwarunkowaniach technicznych przekazu telewizyjnego (Pański 1964).

Wypowiedzenia dotyczące koncentracji uwagi na istotnych i ważnych elementach przekazu TV pozostają w ścisłym związku z użyciem czasowników percepcji wzrokowej. Stanowią razem z nimi najbardziej charakterystyczne (prototypowe) wyróżniki wypowiedzi metaobrazowych (dotyczących form percepcji i zawartości informacyjnej obrazu) w telewizji.

² *bekhend*, z ang *back-hand* ‘uderzenie, odbicie piłki rakieta od strony lewej ręki prawą (u leworęcznych odwrotnie)’; *top-spin*: ‘uderzenie piłki z wyjątkowo mocną rotacją, tzw. awansującą’.

5. Czasowniki percepcji wzrokowej w sportowym komentarzu telewizyjnym

W centrum uwagi analizy pragmatyczno-językowej pomieścimy czasowniki percepcji wzrokowej, traktując je jako istotne wyróżniki sygnalizowanych wcześniej tzw. wypowiedzi metaobrazowych, które w skondensowanej formie realizują funkcję ostensywną przekazu językowego – odsyłania do różnorodnych elementów informacji wizualnej (Antas 1981), a tym samym stanowią wyróżniającą cechę gatunkową unaoczniającej wypowiedzi reporterskiej w telewizji³ (J. Ożdżyński 1993, 1994).

Interesujące wydaje się zestawienie konkretnych, tzn. sfaktualizowanych w pragmatycznym kontekście reporterskiej i komentującej wypowiedzi form fleksyjnych czasowników percepcji wzrokowej realizowanych w oficjalnej sytuacji kontaktu retorycznego: JA mówię do WAS (= PAŃSTWA ‘telewizjów’), w sytuacji TU i TERAZ widowiska sportowego z pozycji MY inkluzywnego, włączającego WAS (telewizjów) w obręb NASZYCH, wspólnych przemyśleń i obserwacji, na przykład:

– *patrzę (w tej chwili)*, z zastosowaniem formy pierwszej osoby czasu teraźniejszego, komentatora i zarazem obserwatora zdarzeń boiskowych:

...*patrzę w tej chwili na drużynę Manchester City... przypominam... prowadzą mecz sędziowie z Grecji...* [JO, 68]; ...*patrzę [poza ekran monitora] na środek boiska...* [JO, 76];

– *przyglądam się* ‘przypatruję się uważnie’: ...*Deyna... Lubański... Lato... tak głośno myślę, wymieniając te nazwiska... i przyglądam się, jak ustawiony jest Lubański w dniu dzisiejszym...* [CW, 103];

– *proszę popatrzeć jeszcze raz* – w formie aktu sterującego uwagą widzów (złagodzonego polecenia – prośby) w czasie powtórki ciekawej akcji boiskowej: ...*proszę popatrzeć jeszcze raz... proszę zwrócić uwagę na tę zagrywkę... o właśnie Lubańskiego...* [CW, 70];

– *teraz zobaczymy (za chwilę, w następnych minutach)* zobaczymy, z użyciem znamiennej formy MY inkluzywnego czasowników dokonanych (w znaczeniu czasu przyszłego), włączających widzów w obręb wspólnych przemyśleń i obserwacji: ...*i teraz zobaczymy, co potrafią Brazylijczycy...* [CW, 107]; ...*zobaczymy [za chwilę], kto tam będzie egzekutorem tego rzutu wolnego...* [JO, 92]; ...*nie jest to piękny, widowiskowy futbol, ale spodziewamy się [‘przypuszczamy’], że w następnych minutach zobaczymy jakieś ciekawe akcje...* [CW, 110];

– *obejrzymy w powtórce (tę całą akcję)*: ...*jeszcze raz chyba... na zwolnionym filmie obejrzymy w powtórce tę całą akcję... dynamiczna [to] była akcja...* [CW, 100];

– (*być może*) *dojrzymy* ‘dostrzeżemy, zobaczymy, ujrzemy’, w kontekście trudności odbioru (zmniejszonej wyrazistości przekazu): ...*być może, w czasie zbliżeń kamery dokładnie dojrzymy numery zawodników* [JO, 98];

³ Potwierdzają to dane ilościowe. W pierwszej dziesiątce czasowników komentarza sportowego w telewizji – w próbie liczącej 10 000 form wyrazowych znalazły się m.in. czasowniki *widzieć* (z frekwencją 29 użyć tekstowych) i czasownik *przypominać* (22 słowoform) [J. Ożdżyński 1979: 67].

– (*jeszcze raz*) *popatrzmy*, akt sterujący w formie trybu rozkazującego (zyczącego), złagodzonego żądania w funkcji prośby i życzenia (w czasie powtórki): *...jeszcze raz popatrzmy...* [CW, 69]... [por. ‘chcę (chciałbym), żebyśmy (żebyście) jeszcze raz popatrzeli’].

– (*przed chwilą*) *widzieliśmy* – w formie czasu przeszłego (MY inkluzywnego) w sytuacji identyfikowania (zawodnika) i objaśniania form ruchu: *...przed chwilą widzieliśmy Szoltysika, który przeszedł wzdłuż linii autowej...* [JO, 85].

Zwracamy uwagę na charakterystyczne dla oficjalnego komunikowania przykłady deiksy socjalnej (z rytualizmem *proszę państwa*), *państwo* = WY ‘telewizowie traktowani jako audytorium grupowe lub masowe’):

– *jak państwo widzą* (państwo = ONI) w zn. ‘potwierdzam informację wizualną’: *...Lubański... zakulał (jak państwo widzą)...* [JO, 56]: *...Szarmach, jak państwo widzą, teraz... z lewego skrzydła zawędrował na prawą flankę...* [CW, 102];

– *zaraz państwo zobaczą*, w formie zapowiedzi tego, co telewizzowie zobaczą w czasie powtórki: *...no i oczywiście Deyna... zaraz państwo zobaczą... wyśmienita akcja Bońka...* [CW, 117];

– *teraz dopiero widzicie państwo*, w formie 2. osoby liczby mnogiej (*państwo* = WY): *...a tam po lewej stronie [ekranu] teraz dopiero widzicie państwo, jak za Lubańskim nadciąga dwóch polskich zawodników...* [JO, 76];

– *widzieliście państwo ten gest?* – w formie pytania sterującego uwagą, odsyłającego do znaczenia gestykulacji: *...widzieliście państwo ten gest?...* [JO, 76].

Przytoczmy wreszcie formułę telewizyjną pożegnania w postaci *...do usłyszenia i do zobaczenia!*, z charakterystyczną nominalizacją odsyłającą do kontekstu ekranowego (*do zobaczenia*), jako odpowiednik potocznego *do widzenia*, zaktualizowany w warunkach przekazu radiowego (*do usłyszenia*) i telewizyjnego (*do zobaczenia*).

Zarówno formuła pożegnania, jak i wcześniejsze przykłady form pierwszoosobowych i deiksy socjalnej odzwierciedlają specyficzny układ tła pragmatycznego w kontekście retorycznym reporterskiej wypowiedzi w telewizji.

Przykłady form pierwszoosobowych (reporterskiego JA oraz inkluzywnego MY) zastosowane w kontekście retorycznym komentatora TV, a także form zgrupowanych wokół formuły grzecznościowej *proszę państwa* traktować można jako prototypowe – istotne, wyróżniające w obrębie konwencji gatunkowej badanych wypowiedzi.

Jakkolwiek granice między kategoriami gramatycznymi (w ujęciu kognitywnym) są dość płynne, tzn. możemy mówić o bardziej prototypowych czasownikach, rzeczownikach, przymiotnikach, konstrukcjach biernych, bezosobowych itp., to jednak wybór jednej z tych kategorii zależy od elementów struktury kognitywnej, które w danym momencie są profilowane i mają wspólną bazę konceptualną (Nowakowska-Kempna 1992: 125–155) w naszym przypadku czasowników percepcji wzrokowej.

6. Zjawisko akomodacji stylistycznej w obrębie form koniugacyjnych czasowników percepcji wzrokowej

Odwołując się do pojęcia *akomodacji*, którą tworzą swoiste mechanizmy przystosowania realizacji języka do sytuacji komunikatywnej i tła pragmatycznego wypowiedzi (Skubalanka 1991: 10–15) spróbujemy prześledzić funkcjonowanie szczególnie preferowanych w tekście komentarza telewizyjnego form fleksyjnych i słotwórczych czasowników percepcji wzrokowej oraz okoliczności ich użyć tekstowych w próbie porównawczej sportowego komentarza telewizyjnego (N = 10 000 wyrazów). Dane dotyczą tekstów komentarza sportowego w telewizji, nagranych w latach 1991–1993 (por. rozwiązanie skrótów na końcu artykułu).

Frekwencja najczęstszych czasowników percepcji wzrokowej wygląda następująco (w nawiasach liczba form wyrazowych w próbie liczącej 10 000 wyrazów): *widzieć* (30) || *widać* (10); *zobaczyć* (19); *oglądać* (17) || *obejrzeć* (2); *patrzeć* (4) || *popatrzeć* (8); *pokazać* (7) || *pokazywać* (3); *przyjrzeć się* (7) || *przyglądać się* (2); *obserwować* (6) || *zaobserwować* (2); *wyglądać* (4); *zwrócić uwagę* (10) || *zwracać uwagę* (3); *zauważyć* (1).

Konstelację poszczególnych form koniugacyjnych, aspektowych i słotwórczych (rodzaju czynności) w obrębie wymienionych czasowników percepcji wzrokowej traktować można jako wynik działania swoistego, uwarunkowanego pragmatycznie *filtru* komunikacyjnego, który dopuszcza lub ogranicza stosowanie wymienionych czasowników w ramach konwencji gatunkowej unaoczniającej wypowiedzi w telewizji (J. Ożdżyński 1993).

W opisie wyróżniających gatunkowo realizacji tekstowych akcentujemy wagę profilowania pojęć i mechanizmów parafrazowania w obrębie wypowiedzi sytuacyjnie zbliżonych lub równoważnych. Często odwołujemy się do zjawiska *konwersji*, związanego z możliwością przekształcenia nazw (wyrażeń), które dotyczą tej samej (lub podobnej rzeczywistości), (Apresjan 1980: 328–362).

W ujęciu kognitywnym – wyrażenia języka naturalnego charakteryzują się:

a) brakiem jasno zakreślonych granic oraz rozciągliwością znaczeń;
b) obecnością tzw. „najlepszych przykładów” wchodzących w skład danej kategorii;

c) koncentrowaniem się znaczeń wokół „prototypowych rdzeni”, które z kolei otoczone są „peryferyjnymi przypadkami” na zasadzie podobieństwa rodzinnego w sensie L. Wittgensteina (Kardela 1992: 43–56).

Jakkolwiek granice między kategoriami gramatycznymi, semantycznymi i pragmatycznymi (w ujęciu kognitywnym) są dość płynne, tzn. możemy mówić o bardziej lub mniej prototypowych formach osoby, liczby, rodzaju, czasu, miejsca, aspektu, modalności, illokucji i in., to jednak wybór jednej z tych kategorii zależy od elementów struktury kognitywnej, które w danym momencie są profilowane i posiadają wspólną bazę konceptualną w postaci właśnie percepcji wzrokowej (por. Nowakowska-Kempna 1992).

W dalszym ciągu dokonujemy przeglądu szczególnie preferowanych w ramach konwencji gatunkowej komentarza telewizyjnego, form fleksyjnych i słowotwórczych (aspektu i rodzaju czynności) czasowników percepcji wzrokowej. Traktując je jako istotny wyróżnik gatunkowy wypowiedzi unaoczniających.

7. Przegląd wybranych czasowników percepcji wzrokowej w mówionych tekstach sportowego komentarza telewizyjnego

WIDZIEĆ ‘odbierać wzrokiem, z perspektywy odbiorcy bodźca wzrokowego (Apresjan [skrót: JA] 1980: 137); czasownik użyty w znaczeniu podstawowym, właściwym mu jako predykatowi postrzegania ‘reagować odpowiednimi wrażeniami na bodźce działające na narządy wzroku’ SJPD, SJPSz III 698; por. eksplikację A. Wierzbickiej (1969): „John widział X-a = John miał (przed sobą) obraz X-a, ponieważ oczy Johna weszły w (niebezpośredni) kontakt z X-em”.

Wypowiedzi z czasownikiem *widzę* nie tylko rejestrują fakt przeżywania wrażenia zmysłowego przez percypującego komentatora (uświadamiania sobie obrazów) jako własnych doznań, lecz także informują o relacjach, w które uwikłany jest materialny przedmiot, będący ze względu na swoje właściwości przyczyną konkretnego wrażenia (doznania), por.:

– *widzę* w formie pierwszej osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego, akcentujący czynną rolę reportera (komentatora) – obserwatora zdarzeń boiskowych, w kontekście informacji metaobrazowej, przekazanej i skomentowanej: *...to taki komentarz do tego [por. ‘komentuję’], co widzę poza monitorem [kontrolnym]...* [CW, 117];

– *widzimy (w tej chwili)*, w formie MY inkluzywnego (JA z WAMI), włączającego widzów w krąg wspólnych przeżyć, przemyśleń i obserwacji; w kontekście wartościującym i wybitnie aktualizującym, często w konstrukcjach upodrzedniających: *...ci tenisiści, których widzimy w tej chwili na ekranie [telewizora i monitora kontrolnego] John McEnroe i Pete Sampras, to są znakomici gracze... i[1h]; ...z czwórki [tenisistów], których widzimy na korcie... to jest sportowiec największego kalibru... [1ł]; podczas serwisu [możemy wnioskować, że] Monika [Seles] będzie, będzie groźna w tym roku w Wimbledonie... [3aD]; ...widzimy [por. zwracamy uwagę], że zawodnicy skaczą na różnych nartach... [8A]; ...a jednak widzimy już dopiero końcową sekwencję tej wymiany [piłek]... [16B]; ...no widzimy dynamiczne odbicie z progu i zawodnik szybuje do końca [7A];*

– *jak widzimy*, w formie uwagi nawiasowej: *...ten green [grin] set [‘nawierzchnia kortu’] wcale nie jest zielony (jak widzimy) [zreszta] w tej chwili... [1b]; ...i jak widzimy, skok zakończony przez Hima poprawnie [2A];*

– *(to co) przed chwilą widzieliśmy*, w konstrukcji upodrzedniającej: *...że te straszliwe kanonady serwisowe nie pozwolą, no obejrzeć takiego właśnie tenisa, jak przed chwilą widzieliśmy... [Vb];*

– *(jak) przed chwilą widzieliśmy*, w formie inkluzywnej czasu przeszłego, na oznaczenie czynności i stanów percepcji bezpośrednio poprzedzających chwilę mówienia: *...zagrał tak, jak przed chwilą widzieliśmy...* [Vb]; *...przed chwilą widzieliśmy [na ekranie TV] narzeczoną Beckera...* [VB]; *...Steffi Graf... widzieliśmy [przed chwilą]...* [I.W. (informacja wizualna): ‘zestawienie komputerowe wyników w postaci tabeli na ekranie TV’] *...jedenaście wielkoszlemowych tytułów...* [1aD];

– *(jak) widzieliśmy*, w odniesieniu do bardziej zróżnicowanych form gradacji temporalnych w stosunku do chwili mówienia: *...jak widzieliśmy na początku spotkania...* [5A]; *...piękne serwisy, które poprzednio widzieliśmy...* [Vb]; *...myśmy [już kiedyś] widzieli podobne rzeczy...* [1cD]; *...ale to, co widzieliśmy przy pierwszych dwóch podaniach [jest zastanawiające]...* [3B];

– *nie widzieliśmy*, w formie zaprzeczonej: *...pana adwokata [ojca Beckera] nie widzieliśmy tym razem...* [1m];

– *widzą państwo*, potwierdzenie informacji ekranowej w przykładzie deiksy społecznej (rytualizm *państwo* = ONI = WY ‘telewizowie w połączeniu z formą 3. osoby liczby mnogiej (*widzą*) w czasie teraźniejszym): *...stan meczu... widzą państwo na swoich ekranach...* [10B]; *...państwo widzą... aż o dziesięć metrów krócej niż w poprzedniej serii [skoków]...* [6A];

– *widzieli państwo*, w formie czasu przeszłego, na oznaczenie akcji bezpośrednio poprzedzających chwilę mówienia:

– *jak państwo widzieli: ...ale bardzo skuteczny [smecz], jak państwo widzieli...* [2cD];

...widzieli państwo... bardzo aktywny bekhend przy drugim serwisie Couriera... [1b]; *...no i efekt [tego zagrania] państwo widzieli...* [1k];

– *jak państwo widzieli: ...ale bardzo skuteczny [smecz], jak państwo widzieli...* [2cD];

– *przed chwilą widzieliście (państwo)*, z zastosowaniem formy WY kolektywnego, w czasie przeszłym... *a przed chwilą na państwa ekranach widzieliście brata Johna McEnroe... Patrica...* [1n];

– *przed chwilą był widoczny*, z zastosowaniem konwersji w formie strony biernej, por. *widzę go >< on jest widziany* (‘widoczny’), z orzeczeniem imiennym z przymiotnikiem *widoczny* ‘dający się (dobrze) widzieć (dostrzec)’, ‘rzucający się w oczy’, ‘dający się zauważyć’, ‘wyraźny’ SJPD; ‘widzialny’ (SJPSz III: 697): *...na środku ekranu przed chwilą był widoczny teraz [Pancho Segura]...* [13B].

Formę percepcji wzrokowej wyrażonej z pomocą form osobowych czasownika *widzę, widzisz, widzi* można zinterpretować jako stan określany przez odniesienie do sytuacji aktu mowy. Argumentowi odnoszącemu się do elementu związanego z owym stanem przypisuje się w ujęciach generatywnych (Fillmore 1968) rolę semantyczną eksperiencera (doświadczającego) wrażenia wzrokowych. Drugi argument odnosi się do elementu rzeczywistości, który wywołuje (powoduje) wrażenia wzrokowe percypującego (przyczyna percepcji). Może nią być każdy obiekt fizyczny, który ma zdolność wysyłania, pochłaniania lub zniekształcania promieni świetl-

nych. O przedmiocie widzenia mówimy nie tylko wówczas, gdy jest on fizycznie obecny (w rzeczywistości przed kamerą telewizyjną), lecz także wtedy, gdy patrzymy na przedmioty odmiennego rodzaju, np. kolorowe punkty i plamy na ekranie telewizora, które postrzegamy, jako obiekty fizyczne. Choć przedmioty te w porównaniu z tzw. rzeczywistością przedzdzjęciową (realnego widowiska) mają status fikcyjnych traktujemy je, jakby były realnymi obiektami z powodu wywoływania pobudzeń narządu wzroku (Grzesiak 1983).

W przypadku stanu percepcji oznaczanej przez czasownik *widzę*, doświadczający (odbiorca wrażeń wzrokowych) postrzega nie skutek swej roli, lecz z powodu oddziaływania na jego narządy wzroku bodźców wzrokowych. Percepcja, jakkolwiek wymaga uruchomienia mechanizmów koncentracji uwagi, jest profilowana wtedy w perspektywie biernego odbioru (wrażeń wzrokowych). Aktywny (działaniowy) charakter ma sam proces mówienia (na poziomie dyskursu – przetwarzającego dane percepcyjne w informację zwerbalizowaną, czyli wypowiedź sfaktualizowaną. Można też mówić o aktywnej postawie reportera (komentatora) zaangażowanego w przedmiot emocjonujący relacji (w kategoriach świata przeżywanego) [por. Krasnodębski, Nellen (red.) 1993].

WIDAĆ, tylko w bezokoliczniku, w zn. 1. ‘można widzieć’, ‘daje się widzieć’, ‘jest widoczne’ SJPD; ‘można zobaczyć, dostrzec, SJPSz III, 695: por. też potoczną frazę *jak widać na załączonym obrazku* – w formie komentarza metatekstowego ‘jak można wnosić [sądzić] z wiadomych świadectw’ NSS, 408, charakterystycznego dla wypowiedzi unaoczniających (audiowizualnych).

Chodzi o konstrukcje bezpodmiotowe, określane też jako predykaty nieczasownikowe – leksemy o fleksji analitycznej (*Morfologia*, 1984: 172), które wyrażają potencjalną możliwość odbioru wrażeń wzrokowych. Są one semantycznie osobowe. Niemożność wyrażenia na powierzchni argumentu w roli doznającego wrażeń wzrokowych nie ma uwarunkowań formalnych (Jodłowski 1976). Cecha ta wyznaczona jest u nich leksykalnie. W zdaniach z bezokolicznikiem *widać* pojawia się faktycznie lub potencjalnie słowo posiłkowe (*jest, będzie, było widać*), które mogą być używane we wszystkich formach czasu. Są to konstrukcje z pogranicza werbalnych i niewerbalnych (przysłówkowych), w których cechy verbum przeważają nad cechami przysłówka czy modulantu (‘widocznie’), (Grzesiak 1983: 30–31). Przykłady użyć w mówionym tekście komentarza sportowego w telewizji:

– (*jest*) *widać* ‘(z tego) wnioskować można’: ...*no widać, że jest zdeterminowany, żeby ten cel osiągnąć...* [6B]; ...*widać, że ona bardzo dużo pracowała nad swoim podaniem* [‘serwisem’]... [1bD];

– (*jest*) *widać* ‘można zobaczyć’: ...*oczywiście teraz widzimy go* [skoczka] *z innej pozycji* [ujęcia kamery], *niemniej widać* [‘jest widoczne’, por. ‘można zobaczyć’] ...*że te nogi są wyprężone...* [5A];

– *jak tutaj widać* ‘jest widoczne’, ‘o czym przekonać się można naocznie’: ...*poza tym też nie bardzo aktywna była końcowa faza lotu... (jak tutaj widać)*... [9A];

– *widać* ‘widocznie’: ...*widać jakaś próba uspokojenia kogoś na widowni*... [IW: Becker, zdenerwowany, posyła piłkę w kierunku widowni]... [Va];

– *jest widać* (*dobrze, źle, gorzej*) w kontekście wartościującym: ...*szkoda, że to akurat w ten sposób jest przekazywane, to chyba jeszcze gorzej [jest, było] widać, niż gdyby to było cały czas w zwolnionym tempie [było] przekazywane*... [12A];

– *byłoby to lepiej widać*, w konstrukcji warunkowej, w formie trybu przypuszczającego: ...*byłoby to wszystko lepiej widać*... [gdyby]... [4A];

– *będzie widać* ‘można będzie zobaczyć’, ‘będzie można widzieć’, modalizowane w kategoriach możliwości (?) i niepewności sądu: ...*w powtórce będzie może tę sytuację widać dokładniej*... [Ib];

– *widać było* ‘można było zobaczyć’: ...*no widać było [w powtórce], że zawodnik jak gdyby stanął w powietrzu*... [9A]... *i widać było!*... [w powtórce]... *na krawędzi progu, jak stopy właściwie spadły z tego progu oczywiście*... [11A].

ZOBACZYĆ, w znaczeniu wyłącznie dokonanym: 1. ‘patrzeć, spostrzec, zauważyć kogoś coś’, ‘rozpoznać wzrokiem’, ‘ujrzeć, obejrzyć coś’; 2. ‘przekonać się, dowiedzieć się (o czymś), sprawdzić coś naocznie, osobiście’ SJPd, SJPSz III: 1052; por. *zobaczę* ‘rozpoznam wzrokiem’ >< *patrzę* ‘kieruję na coś wzrok, żeby zobaczyć’ (Apresjan 1980: 137).

W badanych tekstach komentarza TV czasownik *zobaczyć* pojawia się niemal wyłącznie w formie MY inkluzywnego, włączającego telewidzów w obręb wspólnej obserwacji:

– *zobaczymy jeszcze raz* w uwarunkowanej technicznie, sytuacji powtórzenia akcji z magnetowidu (w zwolnionym tempie), w formie trybu rozkazującego (życzącego) aktów sterujących uwagą telewidzów: ...*uff!*... *zobaczymy raz jeszcze, bo ten forhend⁴ wart jest powtórki*... [14B]; ...*dość niepewny był ten pierwszy wolej⁵ Rosseta, no i to otworzyło szansę dla Pete Samprasa na ten passing-schot⁶*... *zobaczymy jeszcze raz* [w czasie powtórki]... *ten wolej, wydaje mi się, był uderzony po prostu nieczysto... i wygrywający passing-schot Samprasa*... [1b]; ...*oj!*... *chyba autowa piłka... wydawało mi się, że to, była wykładka [‘wyłożenie piłki przeciwnikowi’]... tymczasem gruby [‘wyraźny’] aut... zobaczymy jeszcze raz... Pioline... po piętnaście*... [8B];

– *zobaczymy, zobaczymy* [w powtórce], w kontekście emocjonalnego wartościowania: *wielokrotnie mówiłem już, że często Pioline trafia piłkę ramą... zobaczymy*... [w powtórce]... *to jest swoją drogą właściwie przekleństwo tenisistów, którzy grają*

⁴ *forhend*, z ang. *forehand* ‘uderzenie z prawej, tj. takie, przy którym ręka trzymająca raketę jest zwrócona dłonią zamkniętą z przodu’.

⁵ *wolej*, z ang. *volley* ‘uderzenie, odbicie piłki znajdującej się w locie’.

⁶ *passing-schot, passing* ‘precyzyjne podanie (przerzut) piłki w ściśle określone miejsce; ang. *shot* [niem. *Schoß*] ‘strzał, uderzenie piłki, wygrana („kończąca”) piłka’.

z ogromną rotacją.. [13B]; [KS] ...*ach!*... *wspaniale zagranie! wspaniale zagranie... to jest ten deblowy spryt; to jest ten cień geniuszu...* [ZA:] ...*zobaczmy, zobaczmy, bo warto... w ten sposób zagrać tylko McEnroe potrafi...* [11];

– *zobaczmy*, w formie zapowiedzi tego co za chwilę nastąpi: ...*zobaczmy to jeszcze raz w powtórce...* [JO, 69];

– *zobaczmy*, formy inkluzywne czasu teraźniejszego, często modalizowane w kategoriach wyrażania nadziei i przewidywania tego co (za chwilę) nastąpi:

– *miejmy nadzieję, że zobaczmy...* *dzisiaj w ramach y... nikolajkowych prezentów [5 grudnia 1992] y... miejmy nadzieję, że przede wszystkim zobaczmy dobre spotkanie... jak długie ono będzie y... no to się za moment okaże...* [1a];

– *być może zobaczmy: ...no Niemka wykrzyknęła „Hilfe!” „Pomocy!” ...jest zdaje się przekonana, że tam był aut... być może zobaczmy jeszcze raz tę sytuację... to jest bardzo ważna piłka... niestety powtórki nie było...* [2aD]; ...*być może zobaczmy te... w zwolnionej tutaj... powtórce na [w] zwolnionym tempie... no właśnie widzimy... zawodnik przygotowuje się do odbicia...* [11A];

– *zobacz państwo*, w formie zapowiedzi, w wariacie odwołującym się do rytualizmu *państwo: zobacz państwo, jak to wyglądało... w powtórce...* [JO, 70].

Ze względu na uwarunkowania techniczne transmisji (retransmisji) telewizyjnej, sekwencje wypowiedzi zawierające odsyłacze do sytuacji ekranowej (*zobaczmy, [zobaczmy] to jeszcze raz w czasie powtórki*) traktować można jako istotny wyróżnik funkcjonalny komentarza sportowego w telewizji.

Aktualizujący charakter mają też inkluzywne formy czasu przeszłego (*zobaczyliśmy*) a nawet bezosobowe formy bezokolicznika (*zobaczyć*):

– (w tej chwili) *zobaczyliśmy*; na oznaczenie akcji bezpośrednio poprzedzającej moment mówienia [‘przed chwilą’]: [K.S.:] ...*wygrywający serwis [Beckera]...* [ZA:] ...*as!*⁷ ...*to jest właśnie uderzenie takie, jak w tej chwili zobaczyliśmy...* [IVB];

– *warto (to zrobić), żeby zobaczyć*, w wypowiedzeniu podrzędnym (celowym), w kontekście emocjonalnego wartościowania: ...*nieślychana! nieślychana wymiana [piłek]... owacja!... ludzie [na widowni] wstają na nogi [‘podrywają się z miejsc’] ...warto czasami nawet wytrzymać kilka dłuższych chwil gry mniej efektownej [po to], żeby zobaczyć coś takiego!* [komentarz w czasie powtórki:... *minimalnie ten stop-wolej*⁸ *na boczną linię [został wyrzucony] ale akcja bajeczna!...* [12B].

Rozróżnienie aspektu niedokonanego (*widzę*) i dokonanego (*zobaczę*) czasowników polega na różnicy w ujmowaniu wyrażonej przez czasownik akcji jako procesu rozwijającego się (trwającego, powtarzającego się) lub też procesu pojmowanego jako całość, kompletnego. Czasowniki niedokonane nie zawierają żadnej informacji na temat kompletności procesu (stanu); informują jedynie o ich istnieniu w jakimś

⁷ *as* – ‘szczególnie udany serwis, który kończy się zdobyciem punktów bez szans rywala na kontakt z piłką, por. niem. *As* z franc. *as* także w znaczeniu przenośnym ‘mistrz, majster, wirtuoz’ → ‘wyjątkowo udane zagranie w wykonaniu takiego zawodnika’ SWO_{PWN}.

⁸ *stop-wolej*, z ang. *stop-volley* ‘uderzenie piłki z powietrza w ten sposób, że piłka pada tuż za siatką’.

momencie przeszłości (*widział*), por. *to co przed chwilą widzieliśmy*; terażniejszości (*widzi*) lub w przyszłości (*będzie widział*) (EJP, 24–25).

Rozróżnieniu aspektu dokonanego i niedokonanego towarzyszyć mogą dodatkowe odcienie w zakresie modalności oraz illokucji, np. *widzę* ‘stwierdzam, że widzę’, *zobaczę* ‘stwierdzam, że zobaczę na pewno’, w zn. przenośnym: *zobaczę, co się da zrobić* ‘będę się mógł przekonać, co się da zrobić’ itp.

Użycie aspektu niedokonanego (*widzę, patrzę*) ukazuje sytuację percepcji wzrokowej niejako od wewnątrz, w trakcie dziania się, trwania w czasie. Aspekt dokonany (*zobaczę*) natomiast, ukazuje sytuację percepcji z zewnątrz (*zobaczę* ‘rozpoznam wzrokiem’, ‘patrzac będę się starał spostrzec kogoś, coś’) jako przebieg już zamknięty.

Z natury swej retrospektywne, znaczenie aspektu dokonanego wyklucza używanie go na oznaczenie akcji będącej w toku mówienia (Vendler 1957). Formy czasu terażniejszego czasowników dokonanych służą oznaczeniu czasu przyszłego (*‘zrobię w przyszłości’*).

Zwracamy uwagę na trzy możliwości realizowane przez formy dokonane w komentarzu TV:

a) spojrzenie na proces (stan) aktualny TERAZ z perspektywy jakiegoś antycypowanego momentu w przyszłości (*zobaczymy za chwilę, zobaczymy* [‘będziemy się mogli przekonać’] *co nastąpi za chwilę*);

b) potraktowanie procesu (stanu) jako minionych, ale ogarniających swymi skutkami moment mówienia (*to, co zobaczyliśmy przed chwilą*);

c) w wypadku procesu o przebiegu nieaktualnym, wymóg jego rzeczywistego występowania w momencie mówienia nie obowiązuje, dlatego możliwy tu jest aspekt dokonany; por. w przykładzie z wypowiedzeniem podrzędnym (celowym) *...żeby zobaczyć coś takiego...* [por. *żeby widzieć coś takiego*].

OGŁADAĆ ndk. 1. ‘patrzac (zwykle) z różnych stron (poznawać coś) przyglądać się komu lub czemu’ (‘zapoznawać się z czymś’); ‘przypatrywać się (uważnie) komu lub czemu’; 2. w znaczeniu ogólnym: tylko ndk. ‘widzieć (kogo, co) SJPD, SSG II: 252; SJPSz II: 490; aspekt dokonany OBEJRZEĆ ‘przypatrzeć się, przyglądać się uważnie’; w mówionych tekstach komentarza sportowego zwracają uwagę następujące aktualizacje:

– *oglądamy*, w czasie terażniejszym, w formie MY inkluzywnego, włączającego telewizza w obręb wspólnej obserwacji:

– *w tej chwili oglądamy*, w segmencie informacyjnym *...w tej chwili oglądamy* [‘ja razem z państwem przed telewizorami’] *początek obrazu z USA...* [1a];

– *oglądamy (piękny tenis)*, w kontekście wartościującym: *...myślę, że oglądamy piękny tenis, naprawdę piękny tenis w kobiecym wydaniu...* [3a];

– *wspólnie oglądamy*, inkluzywne formy niedokonane *oglądamy* (‘w tej chwili’), w konfiguracji tekstowej z formą dokonaną (*obejrzymy* ‘za chwilę’, ‘w niedalekiej przyszłości’): *...no więc yy... te kilka chwil, które wspólnie oglądamy, nie przy-*

niosły jakichś olśniewających, ale my ['zespół redakcji sportowej', 'dwaj komentatorzy', 'realizatorzy programu'] *zapewniamy państwa, że mecz, który trwa już ponad trzy godziny, obfitował we wspaniałe wymiany [piłek] i mamy nadzieję, że [w retransmisji] niejedną z nich wspólnie obejrzymy...* [1c];

– *oglądamy*, w ujęciu atemporalnym (upowszechniającym), w kontekście oceny pozytywnej, w konstrukcji upodrzedniającej: *...to jest kawałek takiego tenisa, jaki zawsze i wszędzie chętnie oglądamy...* [Vb];

– *nie pozwalają obejrzeć* w wariacie modalnym braku możliwości (aspekt dokonany): 'nie dopuszczają', 'nie umożliwiają', 'sprawiają [jakieś przeszkody], że nie można obejrzeć': *...ee... od jakiegoś czasu trwają narzekania, że tenisiści grają za szybko... że te straszliwe kanonady serwisowe nie pozwalają no obejrzeć takiego właśnie tenisa, jaki przed chwilą widzieliśmy...* [Vb];

– (*błądów*), *jakie oglądaliśmy przed chwilą*, w formie MY inkluzywnego w czasie przeszłym, na oznaczenie momentalnego następstwa czasowego: *...proszę zwrócić uwagę, jak niewiele jest błędów takich, jakie oglądaliśmy przed chwilą...* [IW.: 'błąd – autowy forhend Beckera']... [VIa];

– *wcześniej oglądaliśmy zestawienie*, w objaśnieniu do tabeli, jaka ukazała się na ekranie telewizora: *...zły początek... wcześniej oglądaliśmy zestawienie statystyczne dotychczas yy... rozegrane dwóch setów... y taki komputerowy wykres y... w którym no po ...pokazano, gdzie i z jaką siłą lądowały piłki obu tenisistek...* [2dD];

– (*od tej*), *którą oglądaliśmy*, w konstrukcji upodrzedniającej, w „pejzażu świadomości” (Bruner 1986), w informacji dotyczącej zdarzeń sprzed tygodnia: *..ta nawierzchnia [kortu]... ona jest chyba zdecydowanie wolniejsza niż nawierzchnia Decoturf [dekotarf], którą oglądaliśmy w Nowym Jorku...* [3bD];

– *oglądają państwo*, z zastosowaniem form deiksy socjalnej, w czasie teraźniejszym (rytualizm państwo = 'telewizowie'): *...oglądają państwo zresztą dwóch tenisistów, którzy przegrali w spotkaniach grupowych...* [IVb];

– *jeżeli państwo oglądali*, w konstrukcji warunkowej (zastrzeżenia), w formie czasu przeszłego: *... i tutaj właśnie mm... można było zwrócić [uwagę] ...jeżeli państwo tak wnikliwie o... oglądali skok tego zawodnika... wspaniałe odbicie... podniesiona, y... podniesiony tor lotu przez załamanie w biodrach... wspaniała końcówka!...* [11A];

– *wszyscy, którzy oglądali* ['telewizowie'], w formie 3. osoby liczby mnogiej, w sytuacji retransmisji: *...wszyscy [ci], którzy oglądali naszą wczorajszą relację, wiedzą, że wynik meczu jest jeden... jeden...* [1a].

Zainteresują nas formy bezokolicznika *oglądać* w połączeniu ze słowem posiłkowym *być* (*będziemy*) w formie analitycznej czasu przyszłego, a także (*było*) w przykładach modalizowania w kategoriach możliwości (ściślej braku możliwości):

– *będziemy ich oglądać*, w postaci MY inkluzywnego, w zapowiedzi, objaśnieniu komentatora: *...i proszę państwa, ostatnia trzynastka, trzynastu najlepszych... [skoczków – narciarzy]... w odwrotnej kolejności będziemy ich oglądać...* [6A];

– *nie można było oglądać* w konstrukcji nieosobowej, w zn. ‘nie było takiej możliwości’: ... *a to jest wolej à la Monika Seles... y... no takiego woleja do...* [dotychczas] *całkiem niedawno jeszcze na światowych kortach nie można było oglądać* [‘taki wolej w tenisie kobiecym był nie do pomyślenia’]... [2cD];

– *mam okazję oglądać*, por. ‘mam możliwość oglądać’, ‘mam przyjemność oglądać’, ‘nadarza się (taka) okazja, by oglądać’, o czymś niespodziewanym, przypadkowym, zwykle przemyślanym, w formie (reporterskiej) pierwszej osoby czasu teraźniejszego, w kontekście inkluzywnym, włączającym WAS ‘telewizorów’ w obręb wspólnej obserwacji: ...*mam okazję razem z państwem ponownie oglądać wydarzenie sprzed kilkunastu sekund...* [JO, 78];

– *miałeś okazję* [‘sposobność’] *oglądać*, w drugiej osobie czasu przeszłego, w poufałym zwrocie do kolegi – komentatora: ...*w zeszłym roku (jak pamiętamy) wszyscy... był ten wspaniały pojedynek paryski z niezapomnianym trzecim secie* [sic!], *który* [przypominam ci:] *Zdzisław, miałeś okazję oglądać i komentować...* [3bD];

– *ludzie, którzy lubią tenisa oglądać*, w kontekście wartościowania emocjonalnego: ...*to jest to, co yy... ludzie y... sympatyzujący z tą dyscypliną sportu, lubiący tenisa oglądać, lubią najbardziej...* [3bD];

– *jak się to spokojnie ogląda*, w formie zwrotnej, nieosobowej (ściśle z osobą orzeczenia w postaci uogólnionej), w korekcie (sprostowaniu) komentarza TV: ...*jak się to spokojnie ogląda z kabiny komentatorskiej, to wygląda to trochę inaczej...* [15B];

– *był przez ciebie oglądany*, w formie imiesłowu przymiotnikowego (biernego), konwers w stronie biernej, który można traktować jako cechę rejestru przygotowanego dziennikarskiej wypowiedzi: ...*potem był również przez ciebie oglądany, w dość jednak niezwykły mecz w Londynie...* [3bD];

– *oglądana właśnie w tej chwili* ‘ta która jest oglądana’, w kontekście aktualizującym (zbliżenia) kamery TV: ...*znacznie lepiej rozpoczęła go* [seta], *oglądana właśnie tenisistka niemiecka...* [1a]; ...*po raz ostatni w roku tysiąc dziewięćset osiemdziesiątym ósmym tenisistka (właśnie oglądana)...* [na zbliżeniu] *Steffi Graf zdobyła Wielkiego Szlema...* [3aD/3bD];

– *oglądany właśnie przed chwilą (rezultat)*: ...*natomiast myślę, że jest stosowna chwila, żeby opowiedzieć o yy... o tym, jak doszło do oglądanego właśnie przed chwilą rezultatu...* [1a₂].

W obrębie form imiesłowowych podstawowa opozycja funkcjonalna zachodzi między formami występującymi w funkcji zależnego składnika grupy imiennej – imiesłowami przymiotnikowymi (por. *oglądający, oglądany*) a formami imiesłowów przysłówkowych (por. *oglądając*). Na tę opozycję składa się opozycja aspektu, por. *zobaczę* dkn. – warunkuje imiesłów przysłówkowy uprzedni (*zobaczywszy*); *patrzy* ndk. – warunkuje imiesłów przysłówkowy czynny (*patrząc*) [*Morfologia*, 1984: 149].

Aspekt niedokonany czasownika (*oglądam*) ukazuje proces percepcji kursywnie (jako będące w toku), aspekt dokonany (*obejrzymy* ‘za chwilę, w przyszłości’)

ujmuje akty percepcji kompleksowo, jako zamknięte zdarzenie widziane z mniej lub więcej wyraźnie osadzonego na osi czasu, punktu, późniejszego w stosunku do momentu wystąpienia zdarzenia (*Morfologia*, 1984: 133). Zwiększony udział form aspektu niedokonanego (*widzę, oglądam* i rzadkie *patrzę*) interpretować można (?) w inkluzywnym kontekście utożsamiania się z widzem na stadionie (stawiania się w sytuacji telewidza).

Konstrukcje (konwersy) w stronie biernej mają bogatsze rozczłonkowanie semantyczne niż odpowiadające im formy czynne, por. *oglądam* || *oglądamy* >< *x jest oglądany przez mnie* || ...*przez WAS (= państwo)* || *przez nas (wspólnie)*. Wypowiedzenie wtrącone (nawiasowe) *właśnie oglądana* [3aD|3bD] w przeciwieństwie do wcześniejszych form przydawkowych [1a₁, 1a₂] może być interpretowane jako wynik elipsy, por.: (*tenisistka*) *jest oglądana* || *oglądana przez nas tenisistka X* zagrywa do Y. Mówiący (komentator) ujmuje tu sytuację z perspektywy wyróżnionego, tzn. przesuniętego na pozycję podmiotu – dopełnienia bliższego, por. *oglądamy Steffi Graf* ['grę Steffi'] || *Steffi Graf jest oglądana przez nas; pokazujemy jego skok* [por. *realizator pokazuje jego skok*] || *jego skok jest pokazany przez nas (telewizję), przez realizatora programu; realizatorzy wyświetlają to nam* || (*my*) *mamy to wyświetlane (wyświetlone) na ekranie TV*.

Różnice w semantycznej i leksykalnej łączliwości konwersów wynikają z odwróconej struktury ról i/lub aktantów (w zakresie składni rzędu, zgody i przynależności), (Apresjan 1980: 333).

Pojęcie konwersji, czyli relacji odwróconej pozostaje w ścisłym związku z problematyką aktualnego rozczłonkowania wypowiedzi, dodatkowo skomplikowanego przez (ruchomy) obraz TV – słowo (wypowiedź komentatora). Uwagę nawiasową (*właśnie oglądana*) z operatorem przejrzystości przekazu (*właśnie*) można interpretować jako *novum* informacyjne (*remat* – w płaszczyźnie dyskursu telewizyjnego, w czasie zbliżenia na ekranie TV). Z punktu widzenia przebiegu informacji ściśle wizualnej sytuacja jest odwrotna: wypowiedzenie nawiasowe dotyczy informacji już znanej z bezpośredniego oglądu a więc spełnia funkcję członu nawiązującego (*datum*, tematu wypowiedzi), (Antas 1981: 37).

Z punktu widzenia swojej budowy składniowej konstrukcje strony biernej *jest widziany, jest oglądany, jest pokazany, jest pokazywany, jest wyświetlany* – reprezentują ten sam typ strukturalny co predykaty imienne takie jak *jest widoczny* 'dający się dobrze widzieć', 'dający się zauważyć', 'wyraźny'; *stał się oglądającym* ['oglądaczem'] tego programu wystąpił w innej roli biernego obserwatora [por. NSS, 241] *jest (został) obserwatorem; został (stał się) widzem* – które w ujęciu kognitywnym (ideacyjnym) reprezentują odrębne formy konceptualizacji słownej i tekstowej (Awdiejew 1992: 113–123).

PATRZĘC 1. 'kierować na co wzrok', 'rozglądać się', 'szukać czego wzrokiem'; 2. 'ujmować co umysłem, mieć pogląd na co'; 3. 'obserwować', 'zauważać' SJPD, SSG II 345; „patrzeć uważnie, badawczo” SJPSz II: 622; por. ros. *smotriet* ≡

kierować na coś wzrok, żeby zobaczyć (Apresjan 1980: 137); *patrzę* ‘staram się ustalić, posługując się wzrokiem’, por. NSS, 256.

Predykaty z czasownikiem aktywności psychicznej *patrzę* (*patrzemy*) opisują fakt uświadamiania sobie obrazów jako własnych przeżyć (przeżywania wrażeń) oraz informują o relacjach, w których pozostają materialne przedmioty, będące przyczyną doznania, por.:

– *patrzę poza ekran*, w formie pierwszej osoby liczby pojedynczej, czasu teraźniejszego, w kontekście uwarunkowań technicznych reporterskiego, unaoczniającego sprawozdania w telewizji: *...nadal Lato tam... patrzę poza ekran [monitora kontrolnego] teraz... już wstał... już wszystko w porządku...* [CW, 117, 119], dla porównania czasownik percepcji wzrokowej *widzę* ‘reaguję odpowiednimi wrażeniami na bodźce wzrokowe’, ‘rozdzielam przedmioty’... [wygłaszam komentarz X to jest...]
...komentarz do tego, co widzę poza monitorem... [CW, 117];

– *patrzemy*, w formie MY inkluzywnego, włączającego widzów w obręb wspólnych przemyśleń i obserwacji: *...otóż zawodnik dojeżdżający do progu... tak, jak my [komentatorzy i widzowie] na to patrzemy z boku...* [z tej perspektywy] *wydaje się, że oni siedzą jakby na piętach...* [7A];

– *ale patrzmy!*, w formie zachęty i pobudzania do koncentracji uwagi w funkcji fatycznej, „podgrzewania” temperatury kontaktu TV (Pisarkowa 1975): – w sekwencji przejścia od segmentu komentującego [w pejzażu świadomości (PŚ)] do segmentu sprawozdawczego [w pejzażu akcji (PA)]:

...Tim Gullikson... to jest trener Pete Samprasa... [w czasie zbliżenia]... [PA]... mówi się... po rezygnacji Toma Gormana z funkcji... kapitana amerykańskiej drużyny daviscupowej... [PŚ] [tranzycja:] ...ale patrzmy!... [piłka] tuż przy linii w korcie... gem dla Samprasa... [PA]... [2B];

– *patrząc na to, jak grał Sampras... odnosiłem wrażenie*, w sekwencji komentującej, w konstrukcji z imiesłowem przymiotnikowym czynnym: *...oczywiście ludzie [‘zawodnicy’] na tym poziomie nigdy nie oddają gemów czy piłek, ale patrząc, jak grał Sampras przy tej ostatniej wymianie [piłek] przy stanie czterdzieści... zero, dla Piolina, odnosiłem wrażenie, że on jest już myślami przy następnym gemie...* [6B]; wyrażenie (frazę) *mam wrażenie*, J. Apresjan (1980: 219) objaśnia w postaci ‘mnie się wydaje’; *wrażenie* ‘to, co człowiek przeżywa, obserwuje, spostrzega’ SJPD; ‘uświadomiona reakcja narządu zmysłowego na bodziec zewnętrzny’ SJPSz III, 758.

W przeciwieństwie do stanowego *widzę* czasownik *patrzę* zawiera w swym znaczeniu pojęcie dynamiczności i element aktywności celowej. Ten kto *patrzy*, robi coś w tym celu, żeby *widzieć* (*zobaczyć*). Jest to działanie zarówno w sensie mentalnym, bo percypujący powoduje chceniem pewien stan umysłu, receptorów, natęża uwagę, czyli uaktywnia swoje zdolności percepcyjne – jak i w sensie fizycznym, bo jednocześnie kieruje oczy, zwraca twarz w stronę obiektu itp.

Tak więc różnica semantyczna między predykatami *widzę* i *patrzę* tkwi w innej postawie wobec rzeczywistości percypującego. Ten, który *patrzy*, jest aktywny, robi coś, aby postrzeżać (uruchamia „odruch celowniczy” w kierunku postrzeżanego

obiekty), dlatego w ujęciach generatywnych argumentowi temu przypisuje się rolę „postrzegający, agentywny” (Grzesiak 1983: 33–45).

Formy trybu oznajmującego (*patrzy, patrzymy*), a zwłaszcza trybu rozkazującego (*patrzmy*) nie tylko komunikują fakt powstania wrażenia zmysłowego, lecz (co istotne) niosą informację o aktywności doznającego, której celem jest percepcja; akcentują stan zaangażowania niezbędnego do powstania wrażenia wzrokowego, informują wreszcie o obserwowalnych (zewnętrznych, bezpośrednich) zmianach owej aktywności. Predykaty z *patrzę* tworzą konstrukcje z argumentami zdarzeniowymi, mają charakter czynnościowy: opisują nie tylko samą percepcję, lecz łącznie czynność warunkującą percepcję i samą percepcję (*patrzę* implikuje *widzę*), [Grzesiak 1983: 44].

POPATRZEC 1. ‘spędzić chwilę na patrzeniu patrząc na co’, ‘spojrzeć (kilkakrotnie)’; 2. ‘sprawdzać oglądaniem, obejrzyć, przyjrzyć się’; ‘Popatrzcie! ‘zwróćcie uwagę, spójrzcie, zauważcie’ SJPD; por. też *Popatrz!* – jako wyrażenie adresatywne (familiarne), NSS, 256; X popatrzył na Y = X popatrzył na Y przez chwilę || (na) krótko (Grzesiak 1983: 57).

W repertuarze retorycznym komentatorów znalazły się przede wszystkim formy MY inkluzywnego, w formie zachęty do wspólnego oglądania widowiska sportowego. Formy typu *popatrzmy* nie tylko ograniczają dystans między komentatorem i nieznanym widzom przez akcentowanie wspólnej perspektywy obserwacji, ale dodatkowo spełniają funkcję sygnału delimitacji tekstu mówionego i tranzycji (przejścia) od segmentu komentującego, do ściśle rejestrującego obserwowane akcje widowiska sportowego:

– *ale popatrzmy na tego gema*, w funkcji tranzycji, przejścia do następnego wątku wypowiedzi: *...ponieważ Hlasek jest wyraźnie w słabszej dyspozycji, no to tu jak gdyby szanse Amerykanów są większe... [tranzycja:]... ale popatrzmy na tego gema... podaje [‘serwuje’] John McEnroe... [1n];*

– *popatrzmy (przez chwilę) raz jeszcze*, w czasie powtórzenia akcji z magnetowidu (w zwolnionym tempie): *...popatrzmy przez chwilę raz jeszcze na... piękny wolej Pete Samprasa!... [1a]; ...popatrzmy raz jeszcze... [11a], [Vb], [11B], [13B]; ...jeszcze raz popatrzmy... [CW, 69]; ...otóż to!... znów atak na bekhend Samprasa i tym razem w pełnym biegu Pete zagrał krosa⁹ popatrzmy jeszcze raz... [w czasie powtórki dopowiada:] ...poza zasięgiem Cedrica Pioline’a... ale okazuje się, że piłka spadła w aut... przewaga Francuza... [5B];*

– *proszę popatrzeć*, z zastosowaniem grzecznościowej formuły imperatywu modalizowanego (łagodzonego) w formie prośby: *proszę* (modus) *popatrzeć* (dictum), z reguły w czasie powtórki:

– *proszę popatrzeć jeszcze raz... [CW, 70]; ...proszę uważnie popatrzeć na powtórkę... [CW,60], [CW,56], [CW141];*

⁹ *kros*, z ang. *cross (shot)* ‘zagraniem piłki po przekątnej kortu’.

– *proszę popatrzeć*, w dłuższej sekwencji komentującej szczególnie interesujący szczegół akcji: *...a ja chciałbym zwrócić państwa uwagę na to ostatnie uderzenie w wykonaniu Moniki Seles... ona... otóż ona z reguły uderza, uderza oburącz... ale kiedy nie zdąży dobiec, wykonuje uderzenie jedną ręką...* [IW.: powtórka, napis w rogu ekranu TV „replay”]... [potwierdzam to, o czym mówiłem:] *...proszę popatrzeć... puściła raketę... wykonała bardzo skuteczne minięcie po krosie jedną ręką...* [1cD].

Czasowniki z formantem przedrostkowym *po-* wyrażają m.in. rodzaj momentalny lub/i przemijający czynności. W niektórych formacjach przedrostek *po-* oznacza, że akcja podstawowa (w naszym przypadku szereg aktów lub faza procesu percepcji) wypełnia pewien odcinek czasowy, którego określenie jest na ogół wyrażane leksykalnie w postaci przysłówków i wyrażen przyimkowych, pełniących rolę okoliczników: *popatrzył (przez) chwilę // przez moment*. Ze względu na możliwości techniczne przekazu telewizyjnego (powtarzanie akcji w zwolnionym tempie) akcentujemy ten odcień znaczeniowy, gdyż jest właściwy formacjom dystrybutywnym, które charakteryzują akcję (proces), jako podzielne ze względu na odrębne „porcje” (takty) wrażeń wzrokowych, odnoszących się do jednego lub kilku podmiotów (*Morfologia*, 1984: 477).

Właśnie ze względu na uwarunkowania techniczne przekazu TV i szczególną rolę kontekstu ekranowego wypowiedzania w rodzaju *proszę uważnie popatrzeć, jeszcze raz popatrzymy* można traktować jako szczególnie charakterystyczne dla wypowiedzi unaoczniającej w telewizji.

POKAZAĆ ‘spowodować postrzeganie wzrokowe (widzenie), (J. Apresjan 1980: 356); wielokrotne POKAZYWAĆ, na oznaczenie czynności powtarzalnych, składających się z poszczególnych następujących po sobie aktów demonstracji (percepcji), często kontaktuje ze znaczeniem dystrybutywnym „porcjowania” informacji wizualnej: 1. ‘dawać’, ‘zobaczyć’, ‘podawać do obejrzenia’, ‘wskazywać co’, ‘dokonywać pokazu’; 3. ‘okazywać, przejawiać, uzewnętrzniać’ SJPD, SSG III: 129; SJPSz II: 769; por. eksplikację J. Apresjana (1980: 23): A pokazuje B X-owi = pokazuje (A, B, X) = ‘A powoduje (kauzuje), że (X widzi B)’; w telewizji głównie w układzie instytucjonalnym [realizator programu TV pokazuje odbiorcy grupowemu lub masowemu PAŃSTWU (WAM = ‘telewizjom’) z zastosowaniem subkodów przekazywnych i realizacyjnych (Eco 1972)]:

– *pokazujemy ndk., pokazemy dk.*, z zastosowaniem formy MY instytucjonalnego (MY = ‘ludzie odpowiedzialni za transmisje TV’): *...proszę państwa, jest to skrót [transmisji] oczywiście... pokazujemy tylko wybranych skoczków z pierwszej punktowanej serii... i potem pokazemy również wybranych skoczków z drugiej serii...* [2A];

– *nie będziemy mogli pokazać państwu*, w wariantach modalizowanym (ubolewania, zawodu): *...my niestety, niestety nie będziemy mogli pokazać państwu całego, całego meczu, poinformuję więc tylko, że y... set zakończył się zwycięstwem Beckera sześć do czterech...* [1a/1b];

– *tutaj realizator pokazuje*, w odniesieniu do subkodów realizacyjnych w telewizji (w czasie powtórki): *...a tutaj realizator pokazuje nam ponownie, jakby chciał udokumentować, że należy się nam ['polskiej drużynie'] rzut karny...* [JO, 76];

– *tutaj zegar pokazuje*, w korekcie (sprostowaniu) komentatora: *tutaj zegar pokazuje co innego niż wydruk komputerowy [na ekranie TV]...* [6B];

– *realizatorzy pokazywali (kilkakrotnie)*, w formie czasu przeszłego (w „pejzazu” świadomości): *...realizatorzy pokazywali kilkakrotnie podczas dzisiejszego meczu... myślę, że zrobią to jeszcze raz lub dwa... pokazywali panią i pana McEnroe [rodziców Johna]... przypomnijmy, że urodził się y... w Wiesbaden, y... w Republice Federalnej Niemiec...* [1g];

– *za chwilę pokaże (się) obrazek*, w kontekstach bezosobowych, z argumentem osobowym nieokreślonym [Rittel, 1985: 293], w odniesieniu do subkodów ikonograficznych (napisu, planszy):

...wspaniały!... wspaniały! ten forhend, ale nasz „człowieczek” [chodzi o ruchomy obrazek maskotki w lewym górnym rogu ekranu TV] za chwilę znowuż [X] pokaże [się?] napis „championships points” [‘punkt decydujący o zdobyciu tytułu mistrzyni Australian Open przez Monikę Seles’]... [4aD];

– *(Courier) pokazuje, jak to ma być*, w objaśnieniu (na widok) gestów wykonywanych przez zawodników na korcie: *...indiański okrzyk Apaczów [krzyk irytacji i zawodu Couriera po nieudanym zagranii] ...ale on wynił z tego, że Courier tak naprawdę w tej wymianie taktycznie oszukał rywala... tyle tylko, że piłka nie przeszła na drugą stronę... [teraz] pokazuje, jak to powinno być... [‘jak powinien zagrać, aby uniknąć błędu’]...* [Va];

– *pokazuje, pokazał, pokazują*, w odniesieniu do subkodów kinetycznych (mimiki i gestykulacji) i proksemicznych (interpretacji przestrzeni znaczącej) w czasie transmisji z meczu piłkarskiego w telewizji [por. Jarząbek 1989]: *...Rudy pokazuje, że nie ma komu zagrać... [CW, 102]; ...sędzia pokazał [‘wskazał ruchem ręki’] na rzut karny... [CW, 121] ...pokazują Włosi, że obrońca wybił piłkę z pustej bramki... [CW, 60];*

– *pokazał* w zn. ‘udowodnił’, ‘dał dowód czegoś’: *...Becker tymczasem pokazał [‘dał do zrozumienia’], że wie, jak dbać o wynik tego seta... dlatego, że [mamy] drugi z kolei as, as serwisowy... i jak powiadam trzy, dwa [dla Beckera]...* [Va/Vb];

– *to jest (było) pokazywane*, w konstrukcji strony biernej, w kontekście wartościowania negatywnego: [IF.:] *...oto właśnie ten skok... no proszę zwrócić uwagę... dynamiczna, skupiona sylwetka [skoczka] ... [WSz.:] ...szkoda, że to akurat w ten sposób jest pokazywane, bo chyba jednak gorzej widać, niż gdy[by]... yy... to było, cały czas w zwolnionym tempie pokazywane...* [12A];

– *wykres, (na) którym pokazano*, w formie bezosobowej (bliżej nieokreślonego podmiotu) z agensem nie wyrażonym ze względów gramatycznych bliżej nie sprecyzowanym, [Rittel 1985: 302]: *...wcześniej oglądaliśmy taki komputerowy wykres, w którym no po... pokazano, gdzie i z jaką siłą lądowały piłki obu tenisistek* [2dD];

– *mamy to wyświetlone* >< *nie mamy tego wyświetlonego*, w formie inkluzywnej, zaprzeczonej: ...*wciąż to jest piłka meczowa, choć nie mamy tego wyświetlonego* [‘na ekranie’] ...*piętnaście... czterdzieści...* [4aD].

W stosowaniu inkluzywnych form czasowników *pokazujemy*, *pokażemy* upatrywać możemy istotnych wyznaczników zinstytucjonalizowanego układu ról społecznych dziennikarzy, którzy włączają odbiorców (telewizorów) w obręb własnych (= wspólnych) przemyśleń i obserwacji. Zastosowanie trzeciej osoby liczby pojedynczej (*realizator pokazuje*) lub liczby mnogiej (*realizatorzy pokazują*) funkcjonują z reguły w „pejzażu” akcji, w sprawozdawczych i reaktywnych fragmentach wypowiedzi komentatora.

Rodzaj jednokrotny (*pokażemy*) wskazuje na jednorazowy akt (przebieg) demonstracji przedmiotu czy zdarzenia. Rodzaj wielokrotny (*pokazywać będziemy*) wyraża czynność demonstrowania o przebiegu powtarzającym się. Czynność wielokrotna może się powtarzać w większych odstępach czasu, albo tworzy szereg aktów demonstracji (po stronie realizatorów TV) i percepcji (po stronie telewizorów) następujących po sobie bezpośrednio, lub w (bardzo) krótkich odstępach czasu (tak w wypowiedzi unaoczniającej w telewizji). Poszczególne akty powtarzających się demonstracji i odbioru (percepcji) mogą odnosić się do różnych podmiotów (dziennikarzy, realizatorów) lub różnych przedmiotów (obiektów pokazu) – wtedy rodzaj wielokrotny otrzymuje znaczenie dystrybutywne, czyli dzielcze (*Morfologia*, 1984: 477), por. (realizator) *pokazuje akcję po kolei* (w rytmie widowiska); *pokazuje tę samą akcję kilkakrotnie* (w czasie powtórki).

Czasowniki kauzatywne (*pokazujemy* ‘powodujemy, że widzicie’) oznaczają sytuacje dynamicznie jako rozwijające się w czasie: sytuacja w momencie t_2 jest zawsze różna od sytuacji w momencie t_1 (tak w sytuacji transmisji nadążającej za biegiem zdarzeń relacjonowanego widowiska, a nawet w sytuacji powtórki, która rejestruje sytuację t_1 tożsamą z t_1 , ale realizowaną w momencie t_2 (odrębny status kognitywny zdarzenia „zatrzymanego w czasie” w celach poznawczych: *pokazujemy raz jeszcze*, żeby uchwycić szczegóły wcześniej niezauważalne’.

Czasowniki te mają charakter aktywny – oznaczają jakieś działanie subiekta, czynny udział w sytuacji (w naszym przypadku realizatora programu i mówiącego komentatora). Jako kauzatywne, czasowniki te implikują zmianę stanu (percepcji po stronie odbiorcy) spowodowaną przez działanie jakiegoś czynnika (agensa, sprawcy zmiany stanu), a tym samym podlegają konwersji w postaci strony biernej, por. *realizator pokazuje X-a* >< *X jest pokazywany przez realizatora*; *X został pokazany (jeden raz)*, *był (bywa) pokazywany kilkakrotnie*; *realizator wyświetla to na ekranie* || *to zostało wyświetlone na ekranie* >< *to było wyświetlane* || *to nie było wyświetlane*; w postaci zaprzeczenia: *nie mamy tego wyświetlonego (na ekranie)*, w przykładzie jak wyżej.

Konstrukcje typu *jest (bywa) pokazywany* przeciwstawiają się konstrukcjom typu *jest pokazany*, jako czynnościowe bierne, konstrukcjom wyrażającym stan będący rezultatem czynności (rezultatywno-stanowe). Opozycja funkcjonalna mię-

dzy był pokazywany i został pokazany ma charakter czysto aspektowy (*Morfologia*, 1984: 141–143). Konstrukcje zaliczane niekiedy do nieosobowych typu *pokazano* implikują istnienie osobowego wykonawcy czynności (realizatorzy TV), chociaż bliżej ich nie określają.

PRZYJRZEĆ SIĘ, ‘oglądnąć kogo, co ze wszystkich stron’, ‘uważnie spojrzeć na kogo, co’ SJPD; ‘obejrzeć kogoś, coś ze wszystkich stron, dokładnie, uważnie przypatrzeć się komuś, czemuś’, ‘zbadać wzrokiem kogoś, coś’ SJPSz II: 1041; wyodrębnione ze względu na zwiększony stopień zaangażowania w poznanie (ogląd) obiektu:

– *można się było przyjrzeć* [por. ‘istniała taka możliwość’], w formie orzeczenia modalnego, w „pejzażu” akcji, w komentarzu bezpośrednio po udanym zagranii: *...i cóż tu dodać do takiej wymiany [piłek] ...to właściwie jak w elementarzu można się było przyjrzeć yy... no tej, jej ss... specyficznej technice uderzeń...* [2cD];

– *jest tu szansa na przyjrzenie się* [por. istnieje możliwość przyjrzenia się] z zastosowaniem środków słowotwórstwa supletywnego (Apresjan 1980: 217); w postaci rzeczownika odsłownego *przyjrzenie się [tym] wymianom tenisowym:... to jest to, co yy... ludzie y... sympatyzujący z tą dyscypliną sportu, lubiący tenisa oglądać, lubią najbardziej...* [3bD].

PRZYGLĄDAĆ SIĘ, ndk. ‘ogłądać kogo, co ze wszystkich stron’, ‘przypatrywać się’, ‘zatrzymywać wzrok na kim, na czym’, ‘uważnie patrzeć na kogo, co’ SJPD; PRZYGLĄDNAĆ SIĘ dk. ‘obejrzeć kogoś, coś ze wszystkich, dokładnie, uważnie przypatrzeć się komuś, czemuś’, ‘zbadać wzrokiem kogoś, coś’ SJPSz II: 1041; aktualizacje w tekstach komentarza sportowego w telewizji:

– *przyglądam się* ‘ogładam dokładnie, uważnie’, ‘zatrzymuję wzrok na kimś’, w sekwencji komentującej profesjonalnej wypowiedzi komentatora TV: *...i przyglądam się, jak ustawiony jest Lubański...* [CW, 103];

– *ilekroć przyglądam się, (to) zastanawiam się*, z akcentowaniem reporterskiego JA w sekwencji rozważań na temat techniki uderzeń tenisowych, w konstrukcji upodrzędniającej: *...ja, ilekroć się przyglądam tym uderzeniom, zawsze się zastanawiam, jak, jak technicznie są one wykonywane... to jest w ogóle [to są] uderzenia... są to uderzenia same w sobie...* [1aD];

– *warto przyglądać się (przyglądając się)*, orzeczenie modalne w kontekście dziennikarskiego wartościowania (z uzasadnieniem): *...warto przyglądać się uważnie yy... meczu tych... meczowi tych par, dlatego, że mamy na korcie trzech tegorocznych zwycięzców turniejów Wielkiego Szlema...* [1a].

Czasownikowe „formy zwrotne” – dokonaną (*przyjrzeć się, przyglądając się*) i niedokonaną (*przyglądać się*) zalicza się do grupy określanej jako *reflexiva tantum*, w których zaimek *się* jest nieodłącznym, funkcjonalnie pustym składnikiem leksemu czasownikowego (*Morfologia*, 1984: 139). Na plan pierwszy wysuwa się tu charakter opozycji aspektowej, w której aspekt (dokonany lub niedokonany) jest kategorią

gramatyczną wyróżniającą subiektywne różnice w sposobie ujmowania (obserwowania) widowiska sportowego. Dla formy dokonanej (*przyjrze się, przyglądnę się*) charakterystyczne jest traktowanie procesu (aktu) percepcji jako jednostkowego, wewnątrznie niepodzielnego zdarzenia, w którym niemożliwe jest wyodrębnienie kolejnych odcinków jego przebiegu.

W formie aspektu niedokonanego (*przyglądam się*), proces, stan, o jakim mówi czasownik (predykat) jest ujęty kursywnie, jako będący w toku, w odcinku czasowym wyznaczonym przez kategorię czasu gramatycznego i przez ewentualne leksykalne ograniczniki czasu (por. *warto przyglądać się* z odcieniem atemporalnym). W przeciwieństwie do form niedokonanych, formy dokonane (*przyjrzeć się*) nie łączą się ze składniowo nadrzędnymi czasownikami fazowymi (por. ndk. *zaczynam przyglądać się*); nie łączą się one również z wyrażeniami oznaczającymi czas trwania zdarzenia (por. ndk. *przyglądam się długo, kilka chwil* itp.). Wyjątek stanowią tu jednak czasowniki oznaczające czasowe ograniczenie akcji (por. ndk. *popatrzę przez chwilę* i afektywno-rezultatywne [por. *mogę napatrzeć się do woli*]), (*Morfologia*, 1984: 129–132).

Na gruncie gramatyki kognitywnej granica między kategoriami gramatycznymi jest płynna. W naszym przypadku forma *przyglądam się* ndk. (w reporterskiej wypowiedzi) jest bardziej prototypowa niż *przyjrze się* dk. (w znaczeniu czasu przeszłego). Granica między czasownikiem *przyjrzeć się*, a rzeczownikiem odsłownym (*przyjrzenie się*) jest w tym ujęciu także mało stabilna. Wybór jednej z tych dwóch kategorii zależy od elementów struktury kognitywnej, które w danym momencie są profilowane: *przyjrzenie się* (ujęcie rzeczowe), *przyjrzeć się* (ujęcie procesualne). Dalsza analiza pozwala na wyakcentowanie w strukturze rzeczownika odsłownego poddomeny 'rodzaju' (rodzaj nijaki) i przypadku (biernik liczby pojedynczej: *jest szansa na przyjrzenie się*). Obydwa warianty kognitywne mają wspólną bazę konceptualną w postaci czasowników *przyjrzeć się* || *przyglądnać się* || *przyglądać się* (w znaczeniu węższym) lub w postaci pola leksykalno-semantycznego czasowników percepcji wzrokowej (w znaczeniu szerszym), por. H. Kardela (1992: 49).

OBSERWOWAĆ ndk. 'celowo, planowo, uważnie przyglądać się', 'badać wzrokiem', 'śledzić kogo, co'; także: 'spozstrzegać, widzieć' SJPd, SSG II: 140; SJPSz II: 428; por. eksplikację J. Apresjana (1980: 142): „A obserwuje Xa $\cong$ A śledzi zachowanie X-a (w dłuższym odcinku czasowym) w celu poznania właściwości X-a”; na oznaczenie procesu percepcji wzrokowej, profilowanego prakseologicznie, ze względu na zwiększony stopień aktywności, systematyczności i zaangażowania w proces poznawczy; w tekstach komentarza sportowego w telewizji:

– *obserwujemy*, w formie MY inkluzywnego, włączającego telewidzów w obręb własnych (= wspólnych) przemyśleń i obserwacji: *...obserwujemy coś podobnego, co yy... miało miejsce po czwartym secie półfinału z Wally Masurem... Cedric Pioline postanowił wówczas, że będzie starał się grać uderzenia wygrywające, niezależnie od kosztów, jakie przyjdzie ponieść... to znaczy niezależnie od ilości błędów... [8B];*

– *obserwowałem*, w 1. osobie liczby pojedynczej czasu przeszłego, w segmencie retrospektywnym komentarza (w „pejzażu” świadomości): *...ja obserwowałem w Barcelonie, jak ona [Steffi Graf] trenowała to uderzenie całymi godzinami, ale z reguły w meczach... no bardzo rzadko się wykonuje... yy... decyduje się [na] wykonanie tego, tego, tego zagrania...* [2bD];

– *obserwując go uważnie, odniosłem wrażenie*, w konstrukcji z imiesłowem przysłówkowym czynnym, w sekwencji oceniającej komentarza TV: *...obserwując go [Couriera] zresztą uważnie w trakcie całego turnieju, ja odniosłem wrażenie, że on najlepiej gra woleje w sytuacjach, kiedy wypracowuje sobie pozycje przy siatce... to granie „serve and volley”¹⁰ to nie jest jego żywioł...* [VIIa];

– *jak się obserwuje ten styl* [por. ‘kiedy obserwujemy ten styl’], w konstrukcji osobowej uogólnionej z czasownikiem osobowym nie zwrotnym w 3. osobie liczby pojedynczej + *się* (Rittel 1985: 303), z odcieniem inkluzywnym komentarza, włączającego widzów w obręb wspólnej obserwacji: *...właściwie teraz, jak się obserwuje ten styl „fau” (V) [por. ‘kiedy wspólnie obserwujemy’], to na dobrą sprawę nie wiem, za co są noty za sędziowanie...* [1A].

ZAOBSERWOWAĆ dok. ‘przyjrzeć się’, ‘dobrze (dokładnie) zobaczyć’ SJPD; ‘obserwując, zauważyć coś albo kogoś’, ‘dostrzec, spostrzec’ SJPSz III: 935; ‘objąć całość obiektu przez czynność (proces) obserwacji’, ‘rozciągnąć czynność obserwacji na (konkretny) obiekt’ (Apresjan 1980: 357); w mówionym komentarzu na temat skoków narciarskich:

– *możemy zaobserwować ‘mamy możliwość’*, w wypowiedzeniu wykolejonym (o cechach anakolutu), w konfiguracji strony biernej i czynnej czasownika *pokazywać*: [JF.:] *...oto właśnie ten skok... [w czasie powtórki:] no tutaj w tempie zwolnionym możemy zaobserwować... no trochę nam się tutaj... [por. nie podoba X komplikuje]... [WSz.:] ...ten... te kla... stop-klatki, no nie pokazują tak dobrze jednak, jakby była cały czas w zwolnionym tempie pokazywana... pokazywany jego skok... byłoby to wszystko lepiej widać [por. można by było lepiej zobaczyć]...* [4A];

– *jak zaobserwowaliśmy*, w formie MY inkluzywnego czasu przeszłego, w kontekście ambiwalentnego wartościowania: *...bardzo ładny skok w wykonaniu Kuttina, ale być może nie tak bardzo dynamiczny jak na przykład zaobserwowaliśmy w pierwszej kolejce skoków u Japończyka Noriaki Kasai...* [7A].

W zastosowaniu wymienionych form fleksyjnych czasowników *obserwować* ndk., *zaobserwować* dk., jak również *przyglądać się* ndk., *obejrzeć* dk. (‘dokładnie, ze wszystkich stron’), *pokazywać* ndk., *pokazać* dk. upatrywać można istotnych wyróżników wypowiedzi profesjonalnej, nastawionej na planowe, systematyczne (w miarę precyzyjne) informowanie o realiach (szczegółach) technicznych konkurencji będących przedmiotem komentarza TV.

¹⁰ *serve and volley*, z ang. – na określenie akcji tenisowej, w czasie której podający zawodnik po udanym serwisie i odbiciu piłki przez przeciwnika, zdobywa punkty z woleja (nie czekając na odbicie piłki od kortu).

W niektórych kontekstach zwracamy uwagę na odcień znaczeniowy wydatniający początkowe momenty przebiegu procesu percepcji wzrokowej ['zacząć obserwować']. Zwracamy też uwagę na uwarunkowania socjostylistyczne derywatów z przedrostkiem *za-*, które wskazują, że czynność podstawowa czasownika *zaobserwować* odnosi się do sytuacji oficjalnych (por. *zawezwać kogo do urzędu?*), [*Morfologia*, 1984: 478].

WYGLĄDAĆ 1. 'patrzeć, spoglądać, wychyliwszy się zza czegoś' SJPSz III: 799; w zn. 3. 'mieć jakiś wygląd, powierzchowność', 'przedstawić się jakoś, prezentować się'; 4. 'być podobnym do kogo, czego', 'robić jakieś wrażenie lub wrażenie czego', 'wydawać się jakimś', 'przypominać kogo, co wyglądem' SJPD; *wygląda na to, że...* 'istnieją jakieś podstawy, by sądzić, że...' NSS, 427; w tekstach mówionego komentarza sportowego:

– *wyglądam* (ze swej kabiny sprawozdawczej), w znaczeniu podstawowym dla wypowiedzi reporterskiej w telewizji: *...wyglądam ze swej kabiny sprawozdawczej, żeby lepiej dojrzeć numery zawodników...* (JO, 76);

– *to wygląda wspaniale*, w kontekście możliwości realizacyjnych telewizji i emocjonalnej oceny: *...a to znów sąsiedztwo baseballowego Flushing Meadow... [ujęcie z „lotu ptaka”, plan odległy] ...to wszystko po prawdzie na ekranie telewizora wygląda bardzo sugestywnie, wspaniale... natomiast ten kolosalny obiekt Flushing Meadow budzi, no dosyć wiele uwag, zastrzeżeń, nawet krytyki...* [11B];

– *on wygląda spokojnie* 'robi (jedyne) wrażenie spokojnego', w sekwencji opisu zachowania zawodnika na korcie: *...znów ramą [rakiety] ...trafił Cedric Pioline... zero... piętnaście... on wygląda spokojnie* ['wydaje się, że jest spokojny'], *ale on musi być ogromnie zdenerwowany... pierwszy raz w życiu jest w takiej sytuacji* [gra w finale Otwartych Mistrzostw Stanów Zjednoczonych]... [4B];

– *wyglądało to tak, jakby...* w 3. osobie l. poj. czasu przeszłego, w kontekście porównania i wartościowania ambiwalentnego: [ZA.:] *...tak!... John McEnroe...* [IW.: 'niski return']... [KS.:] *...wyglądało to tak, jakby...* [por. przypominało to, jakby...] *piłka poślizgnęła się na linii* [na taśmie siatki]... *ale return wspaniały! ...niski, bardzo pewny...* [1g];

– *wygląda na to, jakby...* 'istnieją jakieś podstawy, by sądzić, że' *...no niestety... ten skok nie bardzo mu się udał... wygląda* [na to], *że jest to skok poprawny* [por. wydaje się, że jest to skok poprawny], *niemniej popołniony* [został] *błąd na progu... minimalnie zawodnik przysiadł i spóźnił odbicie...* [7A].

Czasownik percepcji wzrokowej *wyglądam* określa się mianem opisowego i zestawia z jego odpowiednikiem poznawczym (neutralnym lub biernym) *widzę* i aktywnym *patrzę* (Rogers 1971: 206–222). Wypowiedzenia z predykatem *wygląda* zawierają pewne stwierdzenia (wniosek) oraz założenie, że nastąpił akt percepcji wzrokowej, który posłużył za podstawę do sformułowania owego stwierdzenia i (co istotne) do oceny aktu percepcji. Z czasownikami percepcyjnymi łączy owo *wygląda* związek leksykalny (podobieństwo ruchu [akcji]), a przede wszystkim fakt, że

w ich treści domyślnej znajdują się czasowniki postrzegania zmysłowego. Ma on tę samą postać, co predykat postrzegania wzrokowego, funkcjonuje m.in. jako predykat modalny ['wydaje się jakimś']; może występować w kontekstach, w których obecne są dane postrzegane za pomocą wzroku (oceniane subiektywnie) przez komentatora TV (Bralczyk 1978: 54–57).

* * *

Założeniem przyjętym w tym artykule było badanie wypowiedzi sportowych komentatorów w telewizji niejako poprzez pryzmat poznawczy szczególnie preferowanych form koniugacyjnych (aspektowych, osobowych, nieosobowych i słowotwórczych) czasowników percepcji wzrokowej, traktowanych jako wyróżniający element wypowiedzi metaobrazowych w telewizji (odsyłających do informacji wizualnych, które pojawiają się na ekranie telewizora).

W analizie semantycznej i składniowej akcentowaliśmy wagę procesów akomodacyjnych (przystosowania form koniugacyjnych do określonych kręgów sytuacji użycia i konwencji gatunkowej mówionego komentarza w telewizji), a także zjawiska parafrazowania i konwersji, w tym parafrazowania interkodowego (związanego z relacją słowo – obraz) ze względu na szczególną rolę kontekstu ekranowego w wypowiedzi telewizyjnej.

Zmierzając do ustalenia niektórych ważniejszych zasad organizacji mikropola leksykalno-semantycznego czasowników percepcji wzrokowej w obrębie unaoczniających wypowiedzi, łączących cechy komentarza i relacji sportowej w telewizji, zwracamy uwagę na szczególnie charakterystyczne typy opozycji morfologiczno-semantycznych:

a) czasowniki neutralne poznawczo (*widzę*) >< czasowniki aktywności percepcyjnej (*patrzę*) >< czasowniki o znaczeniu opisowym (*X wygląda tak lub inaczej*);

b) czasowniki wyrażające stan (*widzę*) >< wyrażające fazę procesu (*patrzę*) czasowniki kauzatywne (*pokazuję*, 'powoduję postrzeganie wzrokowe');

c) aspekt niedokonany, w ujęciu kursywnym, jako będący w toku, w odcinku czasowym wyznaczonym przez kategorię czasu gramatycznego (*widzę, patrzę, spoglądam, pokazuję, przyglądam się, obserwuję, zwracam uwagę*) >< aspekt dokonany, w ujęciu kompleksowym, jako przebieg już zamknięty, pokazany z perspektywy momentu późniejszego od odcinka czasu, w którym miała miejsce opisywana sytuacja; formy czasu teraźniejszego służą oznaczeniu czasu przyszłego (*zobaczę, spojrzę, oglądnę, obejrzę, popatrzę, pokażę, przyjrzę się, zaobserwuję, zwrócę uwagę*);

d) rodzaj czynności, m.in. jednokrotnej i wielokrotnej, por. *spojrzeć* >< *spoglądać* ('kilkakrotnie'); *pokazać się* (parę razy); *patrzeć* >< *popatrzyć* (z odcieniem dystrybutywnym 'parę razy', 'raz po raz', 'przez chwilę') i in.;

e) formy finitywne (określone) >< formy niefinitywne (nieokreślone), por. *patrzę, patrzymy, popatrzmy* określ. >< *patrzeć, patrząc, patrzący, zapatrzony* nieokreśl.;

f) formy strony czynnej >< biernej >< zwrotnej, por. *pokazujemy X-a* >< *X jest pokazywany przez nas* >< *on X pokazuje się rzadko na ekranie, pokazuje się X-a w telewizji; to jest pokazane* >< *pokazano w TV; oglądam X-a* >< *oglądam się (za siebie)*;

g) formy podmiotowe (osobowe, agentywne) >< bezpodmiotowe (bezosobowe, nieagentywne), por. *widzę* >< *widać było; realizatorzy pokazali X-a* >< *pokazano X-a* ('był pokazany') w *telewizji; obserwuję* >< *można zaobserwować* >< *obserwuje się* (rzecz następująca), i. in.;

h) czasowniki zróżnicowane ideacyjnie ze względu na różny stopień zaangażowania w kontakt poznawczy, por. *oglądam* 'z różnych stron', *przyglądam się* 'uważnie', 'dokładnie', *patrzę* 'przez chwilę', 'krótko', *patrzę i patrzę* [i nadziwić się nie mogę] 'długo', 'uporczywie', *obserwuję* 'systematycznie', 'przez dłuższy czas', 'celowo', 'planowo' itp.;

i) formy niemodalizowane (neutralne modalnie) >< formy (konstrukcje) modalizowane (np. w postaci orzeczenia modalnego), np.: *pragnę (chciałbym) zwrócić uwagę, można się było przyjrzeć; miałeś okazję (możliwość, szansę) oglądać; spodziewamy się (przypuszczamy), że zobaczymy; mamy nadzieję (miejmy nadzieję), że zobaczymy; państwo być może zwrócili uwagę; nie wiem (nie jestem pewien), czy państwo zwrócili uwagę; X wygląda na spokojnego (opanowanego) 'X wydaje się spokojny', 'X przypomina spokojnego'* itp.;

j) formy nienacechowane illokucyjnie >< nacechowane illokucyjnie, por. *proszę popatrzeć* 'steruję (pobudzam) uwagę państwa'; *zobaczymy* 'stwierdzimy co naocznie; zobaczymy 'proszę zobaczyć'; *jak widzieliśmy* || *jak zauważyliśmy* 'potwierdzam informację wizualną', 'mówię (niejako) w imieniu widzów'; *X wygląda na zdenerwowanego* 'potwierdzam (i oceniam) informację zawartą w obrazie TV';

k) formy konstruowania tekstu: w „pejzażu akcji” (*teraz widzimy Xa*) >< w pejzażu świadomości (*jak przed chwilą widzieliśmy*);

l) formy profilowane z perspektywy nadawcy (realizatora programu), bądź odbiorcy programu TV, np. *realizatorzy pokazują to nam kilkakrotnie*; formy modulowane z perspektywy odbiorcy, zwłaszcza w kontekście retorycznym MY inkluzywnego włączającego to co mówię JA (komentator) w obręb naszych wspólnych doznań, przemyśleń i obserwacji, por. *widzimy* 'odbieramy wzrokiem', *zobaczymy* 'rozpoznamy wzrokiem', (*razem z państwem*) *oglądamy* drugą część tego spotkania itp.

W ujęciu kognitywnym, szczególnie preferowane w komentarzu TV formy fleksyjne i wypowiedzenia z czasownikami percepcji wzrokowej (tzw. najlepsze przykłady) umieszczać można wokół „prototypowych rdzeni” w obrębie konwencji gatunkowej wypowiedzi unaoczniającej w telewizji, por. *popatrzmy jeszcze raz, popatrzmy przez chwilę na tę samą sytuację* [w czasie powtórzenia akcji z magnetowidu] *przed chwilą widzieliście państwo, (być może) za chwilę zobaczymy* na oznaczenie momentalnie następujących zdarzeń widowiska sportowego, czy wreszcie zmodyfikowaną w warunkach przekazu telewizyjnego formułę pożegnania w postaci *do usłyszenia i zobaczenia*.

Przykłady prototypowych użyć otoczone są peryferyjnymi przypadkami użyć okazjonalnych i rzadziej spotykanych. Drogą stopniowego modyfikowania i zastępowania jednego słowa w ramach mikrostruktury wyrażen z pola czasowników percepcji wzrokowej próbujemy dotrzeć do istotnych, jak się wydaje, wyróżników tekstowych wypowiedzi unaoczniającej w telewizji.

Źródłem inspiracji były dla nas założenia gramatyki komunikacyjnej i lingwistyki tekstu, które zakładają kompleksowy opis aktów komunikowania w ramach dyskursu, w tym trzech poziomów realizacyjnych wypowiedzi mówionej: a) poziomu gramatyk interakcyjnych; b) poziomu organizacji dyskursu; c) i szczególnie nas interesującego poziomu wyprowadzania peryfraz i faktualizacji wypowiedzi (w tym przyjmowania parametrów miejsca, czasu, osoby i aspektu, modalności oraz illokucji). Odpowiednio przystosowany do założeń genologii wypowiedzi dziennikarskich w telewizji – model gramatyki komunikacyjnej – może (i powinien) okazać się pomocny w określaniu stopnia złożoności konceptualizacji słownych i tekstowych (w ujęciu kognitywnym).

Bibliografia

- Antas J., 1981, *Projekt metodologii badań relacji obraz – słowo w przekazie telewizyjnym*, „Zeszyty Prasoznawcze”, R. XXII, nr 2, s. 33–42
- Antinucci F., Gebert L., 1977, *Semantyka aspektu czasownikowego*, „Studia Gramatyczne” I, s. 7–43
- Apresjan J., 1980, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, przeł. Z. Kozłowska i A. Markowski, Wrocław
- Astington J.W., 1990, *Narrative and the child's theory of mind*, [w:] *Narrative Thought and Narrative Language*, B.K. Britton, A.D. Pellegrini red., N.J. Hillsdale, Lawrence Erlbaum
- Austin J.L., 1962, *How to do things with words*, Oxford
- Awdiejew A., 1991, *Model gramatyki komunikacyjnej (projekt badawczy)*, [w:] *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa*, t. 3, red. B. Dunaj i K. Ożóg, Kraków, s. 9–38.
- Awdiejew A., 1992, *Składnik wyjściowy w gramatyce komunikacyjnej*, [w:] *Język a kultura*, t. 8, Wrocław, s. 113–123
- Bally Ch., 1909, *Traité de stylistique française*, Paris
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., 2004, *Dynamika kategorii punktu widzenia w języku, tekście i dyskursie*, [w:] *Punkt widzenia w języku i w kulturze*, Lublin, s. 321–358
- Bartmiński J., Tokarski R. (red.), 1998, *Profilowanie w języku i w tekście*, Lublin
- Boroński J., Trepka J., 1966, *Technika realizacji programów telewizyjnych*, Warszawa
- Bralczyk J., 1978, *O leksykalnych wyznacznikach prawdziwościowej oceny sądów*, Katowice
- Bruner J., 1986, *Actual minds, possible worlds*, Cambridge

- Cockiewicz W., 1988, *Komentarz transmisji sportowej w telewizji (charakterystyka składniowa)*. Studium z zakresu składni języka mówionego, Kraków
- van Dijk T.A., 1985, *Działanie, opis działania a narracja*, „Pamiętnik Literacki”, R. 76, z. 1
- van Dijk T.A. (red.), 2001, *Dyskurs jako struktura i proces*, przełożył G. Grochowski, Warszawa
- Eco U., 1968, *La struttura assente*, Milano, [wyd. polskie: *Pejzaż semiotyczny*, Warszawa 1972]
- Fillmore Ch., 1968, *The case for case*, [w:] *Universals in Linguistic Theory*, ed. E. Bach, R.T. Harms, New York, s. 1–88
- Grzesiak R., 1983, *Semantyka i składnia czasowników percepcji zmysłowej*, Wrocław
- Halliday M.A.K., Hasan R., 1976, *Cohesion in English*, London
- Isenberg A., 1958, *Perception, meaning and the subject, matter of art. The problems aesthetics*, New York–Toronto
- Jarząbek K., 1989, *Znaki kinetyczne wspomagające komunikację mowną (ujęcie konfrontatywne)*, Katowice
- Jodłowski S., 1976, *Podstawy polskiej składni*, Kraków
- Kardela H., 1992, *Onomazjologiczny aspekt semantyki kognitywnej*, [w:] *Język a kultura*, t. 8, Wrocław, s. 43–56
- Kozielecki J., 1993, *Czynność myślenia*, [w:] *Psychologia*, pod red. T. Tomaszewskiego, Warszawa
- Krasnodębski Z., Nellen K. (red.), 1993, *Świat przeżywany. Fenomenologia i nauki społeczne*, zebrali i wstępem opatrzyli Z. Krasnodębski, K. Nellen, słowo wstępne K. Michalski, Warszawa
- Lalewicz J., 1975, *Komunikacja językowa i literatura*, Wrocław
- Lalewicz J., 1983, *Retoryka kategorii osobowych*, [w:] *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska, E. Janus, Wrocław
- Langacker R.W., 1995, *Wykłady z gramatyki kognitywnej*, red. H. Kardela, Lublin
- Morfologia*, 1984, pod red. R. Grzegorzczkovej, R. Laskowskiego, H. Wróbla, Warszawa
- Miller G.A., Johnson-Laird Ph., 1976, *Language and Perception*, Cambridge Mass
- Nowakowska-Kempna I., 1992, *Aproksymacja semantycznego continuum*, [w:] *Język a kultura*, t. 8: *Podstawy metodologiczne semantyki współczesnej*, Wrocław, s. 125–156
- Ożdżyński G., 1996, *Komentarz telewizyjny – jako forma narracji (na przykładzie meczu tenisowego)*, [w:] *Wokół społecznego zróżnicowania języka*, red. S. Kania, Szczecin, s. 109–123
- Ożdżyński J., 1979, *Mówione warianty wypowiedzi w środowisku sportowym*, Wrocław
- Ożdżyński J., 1993, *Uwarunkowania percepcyjne reporterskiej wypowiedzi w radiu i telewizji*, „Zeszyty Prasoznawcze” R. XXXVI, Kraków, s. 42–54

- Ożdżyński J., 1994, *Kontekst wizualny reporterskiej wypowiedzi unaoczniającej w radiu i telewizji*, [w:] *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, red. Z. Kurzowa i W. Śliwiński, Kraków, s. 231–241
- Padučeva E.V., 1992, *Wypowiedź i jej odniesienie do rzeczywistości (referencjalne aspekty znaczenia zaimków)*, przeł. Z. Kozłowska, Warszawa
- Pański J., 1964, *Telewizja i muzy*, Warszawa
- Pisarkowa K., 1975, *Składnia rozmowy telefonicznej*, Wrocław
- Pisarkowa K., 1976, *Pragmatyczne spojrzenie na akt mowy*, *Polonica II*, s. 265–279
- Puzynina J., 1992, *Język wartości*, Warszawa
- Rittel T., 1985, *Kategoria osoby w polskim zdaniu*, Warszawa–Kraków
- Rogers A., *Three kids of physical perception verbs*, *Papers of Chicago Linguistic Society 7* (1971), s. 206–222
- Skinner B.F., 1957, *Verbal behavior*, New York
- Skubalanka T., 1991, *Wprowadzenie do gramatyki stylistycznej języka polskiego*, UMCS Lublin
- Wajdowicz R., 1972, *Historia magnetycznego zapisu obrazów*, Wrocław
- Wierzbicka A., 1969, *Dociekania semantyczne*, Wrocław
- Weinrich U., 1966, *Explorations in semantic theory*, [w:] *Current Trends in Linguistics*, red. T.A. Sebeok, t. 3, The Hague, Mouton 1966
- Vendler Z., *Verbs and times*, „*The Philosophical Review*” LXVI (1957), s. 143–160
- Wittgenstein L., 1972, *Dociekania filozoficzne*, tłumaczenie polskie B. Wolniewicz, Warszawa
- Zawisławska M., 2004, *Czasowniki oznaczające percepcję wzrokową we współczesnej polszczyźnie. Ujęcie kognitywne*, Warszawa
- Zinken J., 2004, *Punkt widzenia jako kategoria w porównawczym badaniu dyskursów publicznych*, [w:] *Punkt widzenia w języku i w kulturze*, red. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, R. Nycz, Lublin, s. 65–78

Wykaz skrótów i znaków objaśniających

- CW – W. Cockiewicz, *Komentarz transmisji sportowej w telewizji (charakterystyka składniowa)*. Studium z zakresu składni języka mówionego, Kraków 1988
- EJP – *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, Wrocław 1994
- EWP – *Encyklopedia wiedzy o prasie*, red. J. Maślanka, Wrocław 1976
- JA. – J. Apresjan, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, przełożyli Z. Kozłowska, A. Markowski, Wrocław 1980
- J.O. – J. Ożdżyński, *Mówione warianty wypowiedzi w środowisku sportowym*, Wrocław 1979

- NSS – A. Bogusławski, J. Wawrzyńczyk, *Polszczyzna, jaką znamy. Nowa sonda słownikowa*, Warszawa 1993
- SJPD – *Słownik języka polskiego PAN*, red. W. Doroszewski, t. I–X, Warszawa 1958–1968, t. XI (suplement), Warszawa 1969
- SJPSz – *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 1–3, Warszawa 1983–1985.
- SP – A.S. Reber, *Słownik psychologii*, red. I. Kurcz, K. Skarżyńska, Warszawa 2002
- SSG – *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*, t. 1–4, opracowany zespołowo pod redakcją K. Polańskiego, Wrocław 1980–1993
- SWO – *Słownik wyrazów obcych*, PWN, wyd. 27, Warszawa 1993

Skróty objaśniające miejsce tekstów komentarzy sportowych nagranych z taśmy magnetowidowej (w katalogu wideo- i kartoteki Katedry Logopedii i Lingwistyki Edukacyjnej IFP Akademii Pedagogicznej w Krakowie):

- [1a] – [1n] – finał Pucharu Davisa w grze podwójnej mężczyzn USA – Szwajcaria (retransmisja z Fort Worth w Teksasie, 5 grudnia 1992, TVP 1; spotkanie tenisowe komentują Zdzisław Ambroziak [ZA.] i Karol Stopa [KS.];
- [1b] – [16 B] – finał US Open: C. Pioline – P. Sampras, Flushing Meadow, 13 września 1993, od godz. 0³⁰-2¹⁵, TVP 2;
- [1a] – [VIIa] – finał tenisowego turnieju Masters, gra pojedyncza, B. Becker –
[1b] – [VIIb] J. Courier, z Frankfurtu nad Menem, „Sportowa Niedziela” 29 listopada 1992, TVP 1;
- [1aD] – [1dD] – Otwarte Mistrzostwa Australii, gra pojedyncza kobiet: S. Graf –
[2aD] – [2dD] M. Seles, Melbourne, 31 stycznia 1993, TVP 2, od godz. 0₁¹⁰–1⁵⁰;
[3aD] – [3dD] komentują Zdzisław Ambroziak [ZA.] i Karol Stopa [KS.];
[4aD]
- [1A] – [15A] – retransmisja (skrót) konkursu skoków Turnieju Czterech Skoczni (Innsbruck), „Sportowa Niedziela” TVP1, 3 stycznia 1993, godz. 21⁴⁵–22³⁰; komentują: Marek Szewczyk [MSz.], Janusz Fortecki [JF.] i Włodzimierz Szaranowicz [WSz.];
- IW. – informacja wizualna;
- IF. – informacja foniczna.

Verbs of visual perception in spoken texts of sport TV commentary

Abstract

The basis of the author's considerations were utterances of sport commentators on TV analyzed with regarding the cognitive prism of especially preferable conjugation forms (including aspect, person, number, infinitives, and word building) of verbs of visual perception.

In semantic, syntactic, and text (discourse) analyses the roles of accommodation processes as well as paraphrase and conversion phenomena were emphasized.

In cognitive approach the most preferable utterances may be localized around prototypical cores of the conventional genre of visualizing utterance on TV, e.g. *let's watch it once again, let's watch the same situation for a while, a while ago you watched, maybe in a while you will be watching.*

Some analyses of vocabulary enables to distinguish strokes, segments, and sequences of utterances referring to: the act of watching itself, the object of being watched, the subject who watches, the organ of vision as well as instruments helping to watch better etc. All the words refer to a global notion of *WATCHING/SEEING* (visual perception) and profile the notion in different ways showing or hiding some aspects of it and also making a hierarchic structure of the aspects within the accepted perspective of consideration.

Examples of prototypical uses are surrounded by peripheral cases of occasional use. By means of gradual modifying and replacing one word from a microstructure of expressions within the lexical field of visual perception verbs, it is possible to get to some important text discriminants of visualizing utterances on TV.